№ 1 (199) XIX ՏԱՐԻ ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1909

„Droschak"
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak"
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ" ՕՐԳԱՆ

1908—1909

Յամառ ու անդուլ շարունակեց Իրաւունքի վսեմ պայքարը անիրաւութեան ու ստրկութեան դէմ։ 1908 թուականը ոսկէ տառերով կ'արձանագրուի տիեզերական պատմութեան էջերում։ Ազատութեան դատը փայլուն, հազուագիւտ վաստակ ունեցաւ. Նոր հորիզոններ բացուեցին նրա առջև, մարդկային նոր զանգուածներ վեր բարձրացան մրափի ու անէութեան անդունդներից և գրկեցին համամարդկային քաղաքակրթութեան դրօշը։

Կարլայլեան „մեծ, անլեզու համրն" էր, որ շղթայազերծ ասպարէզ նետուեց, նոր կեանքի ու առաջադիմութեան գրաւականով։ Հին արեւելքն էր, որ Կոնֆուցիոսների անյիշատակ ժամանակից-ի վեր առաջին անգամ արտադրում էր մի այդպիսի առնական թռիչք, առաջին անգամ յաղթականօրէն ծանուցանում էր Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութեան պանծալի սկըզբունքները։ Հին Արեւելքն էր դա, որ մի ժամանակ տուել էր աշխարհին մոգի, արեւոտի անհասանում գանձեր, բայց որ յետոյ, բախտի մի քմահաճ անօրինութեամբ, մի տրտասուր յետաշրջումով վերստին [illegible]ել էր ֆատալիստական անշարժութեան ծոցը, ուր և խարխափում էր տասնեակ դարերով, ստրուկ, անարգ ու արգահատելի, որպէս զազիր պարիաների մի անմռունչ հօտ, որպէս քարացած մի վիթխարի։

Ռամկավարութիւնը աճեց, հարստացաւ նոր փառահեղ նուաճումով, արդարութեան ու միջազգային եղբայրակցութեան գործուոր յոյսը նոր յորձանք առեց և տիեզերական բռնապետութեան սև ուրուականը զարհուրանքով մի քայլ ևս յետ նահանջեց, — մի խոշոր քայլ՝ նրա համար ճակատագրական ու աղէտաբեր...

Արեւմտեան բռնակալութիւնը—թէ միագլխեան, թէ բազմագլխեան—մեծ յոյսեր ունէր իր արեւելեան եղբայրակցի վրայ՝ իր գոյութիւնը մշտնջենաւորելու համար։ Հարստացած գործուոր փորձով, նրբացած և հզօրապէս օժանդակուած կապիտալիզմի պարգեւներով՝ նա ձգտում էր իր կեղեքիչ տիրապետութեանը ենթարկել ամբողջ վայրենի ու բարբարոս երկրագունդը, ամբողջ հեռաւոր ու մերձաւոր Արեւելքը, ձգտում էր ամրապնդել շղթաները այն բոլոր հում, նահապետական ժողովուրդների, որոնք քանի դեռ դեգերում են ստրկական մրափի մէջ, անսահման շահագործման նիւթ են մատակարարում քաղաքակրթուած գիշատիչներին, իսկ երբ արթնացան, սթափուեցին, իրենց ձեռքն առան իրենց սեփական ճակատագիրը, երբ բողբոջեց նրանց գրկում սեփական նախաձեռնութեան շինարար ոգին, երբ նրանք զարկ տուին իրենց ուրոյն կուլտուրային, ստեղծեցին իրենց ուրոյն ինդուստրիան, արդիւնաբերութիւնը, փոխ առնելով Արեւմուտքից անհրաժեշտագոյն գործօնները, երբ այդ տորուած, նահապետական ազգութիւնները միահեծան տէր դարձան իրենց սեփական հողերին, հանքերին, հարստութիւններին—դա արդէն „սկիզբն է վերջաւորութեան"... Արեւմտեան կապիտալիզմը, որ իր գոյութիւնը յարատեւելու համար, միշտ աւելի ու աւելի հարկադրուած է „արտահանել", նոր հորիզոններ նուաճել, որ հարկադրուած է միլիտարիզմի, յարաճուն զինաւորութեան և հսկայական զոհերի գնով նորանոր սպառող շուկաներ գրաւել իր անարխիական արդիւնաբերութեան լեռնացած պտուղները շահեցնելու համար — պէտք է այլ ևս կամաց-կամաց յետ նահանջի, պէտք է հետզհետէ հրաժեշտ տայ „համաշխարհային շուկային", գաղութներին, բոլոր „վայրենի ժողովուրդներին", բոլոր „կաթնատու կովերին", պէտք է ամփոփուի իր մայր-երկրում, մայր-պետութիւնների շրջանակներում.. որոնք չափազանց անձուկ լինելով, վերջ ի վերջոյ պիտի ճայթին աշխարհաշատաչ տագնապներով ու սոցիալական ժայթքումներով...

Այդպէս է մեծ, անզուգական կարեւորութիւնը այն յեղաշրջման, որ կատարուեց անցեալ տարուայ յուլիսին մերձաւոր Արեւելքում և որ արդէն զգալ է տալիս իր ուժգին, անխուսափելի անդրադարձումը ամբողջ արեւելեան, նոյնիսկ ամբողջ ասիական ու աֆրիկական մարդկութեան վրայ։

*

Արեւմուտքը, ի դէմս իր ռամկավար, ազատասէր տարրերի, մի վայրկեան ցաւոտ նախանձի շարժում ունեցաւ հանդէպ Արեւելքի այդ յանկարծական ու հպարտ սլացքի։ Պառաւ Եւրոպան զբաղուած էր մանր հաշիւներով, այնտեղ վաղուց ընդհատուել է բարձրա-

857
269-2000
2000
digitised by AR.AR.@

թուիչ մարզանքների ու մեծադղորդ վերիվայրումների ժխորը. ռամկավարութեան առաջին նուաճումները մեղմել են ժողովուրդների ատելութիւնն ու թափը, միջնակացրել, մանրացրել են պայքարը: Մի վայրկեան միայն Արևմուտքը ցնցւեց և դա Գերմանիայում տեղի ունեցած մի անակնկալի ազդեցութեան տակ էր: Ցասկոտ ու քմահաճ վեհապետը էլի մի խոշոր «բլըֆ» էր արել և ֆէօդալական, կիսամիապետական Գերմանիան ծայրէծայր ալէկոծւել էր: Երկիրը միաբերան պահանջում էր վերջ դնել «անձնական րէժիմին», սանձահարել վեհապետի քմահաճոյքը, որ վտանգում է երկրի շահերը, որ կարող է հասցնել աղէտալի հետևանքների: Թւում էր, թէ վայրկեանը հասել էր և եւրոպական ցամաքի ամենաուժեղ պետութեան մէջ, միլիտարիզմի դասական որրանում պիտի սահմանւէր ճշմարիտ պարլամենտարիզմ, պիտի վերացւէր Վիլհէլմ-Բիւլօվեան կամայապետութիւնը և պիտի հռչակւէր, վերջապէս, մ ի ն ի ս տ ր ն ե ր ի   ի ր ա կ ա ն   պ ա տ ա ս խ ա ն ա տ ւ ո ւ թ ի ւ ն ը՝ ժողովրդական պատգամաւորութեան, Ռայխստագի առջև: Եւ այդ յեղաշրջումը համաշխարհային կշիռ ունեցող մի փաստ կը լինէր. Երկիրը կ'ազատւէր մի միապետի անձնական րէժիմի պատուհասներից, — միապետի՝ որ լինելով մի ահեղ բանակի՞ բացարձակ տէրը, չարիք է դարձել միջազգային խաղաղութեան համար, որ այնքան յաճախ գրգռել ու փոթորկել է պետութիւնների յարաբերութիւնները, մերթ Տրանսվալի նախագահին հեռագիր տալով, Անգլիայի դէմ նրան խրախուսելով, ապա ձգելով նոյն Տրանսվալը իր ճակատագրին, մերթ դառնալով Ֆրանսիայի դէմ Մարոկկօյում, թատրոնական հարւածներ սարքելով ու Եւրոպան սարսափի մատնելով.. և միաժամանակ միշտ րէակցիայի պարագլուխ հանդիսանալով, բոլոր արիւնոտ բռնաւորներին — Աբդիւլ Համիդին, Նիկոլայ II-ին — քաջալերելով ու աջակցելով... Ահա այդ մեծ, աշխարհի վրայ ծանրացած չարիքն էր, որ պիտի բառնար քաղաքական յեղաշրջումը:

Այդպէս չեղաւ, տարաբախտաբար. ազգային-ազատամիտ ու այլ կուսակցութիւնները, որոնք 50 տարուց ի վեր սիրով ճառում են լիբերալիզմի ու ժողովրդական իրաւունքների մասին, այս անգամ ևս դասալիք եղան ազատութեան ճակատամարտից. վճռական վայրկեանին պաղեց նրանց փքուն ու աղմկոտ խանդավառութիւնը և նրանք յետ նահանջեցին, գոհանալով Վիլհէլմ II-ի շպրտած մի քանի զիջումներով:

Տարակոյս չը կայ, այդ զիջումները ևս, իբրև ժողովրդական մի յաղթանակ, ունին իրենց ծանրակշիռ, պատմական նշանակութիւնը. մենք տեսանք, թէ ինչպէս աշխարհի ամենահզօր, ամենադոռոզ հրամանատարներից մէկը իր սեփական կայսրութեան ամենաբարձր հաստատութեան մէջ յաչս ամբողջ աշխարհի մտրակւելուց, ծաղրւելուց ու անպատւելուց յետոյ, հանդիսաւոր «մեղա՜յ» էր գոչում իր ժողովրդի առաջ, հանդիսաւոր խոստում էր տալիս՝ երբէք այլ ևս ինքնագլուխ չը բռնել պատասխանատու որևէ գործ և չը խռովել երկրի անդորրութիւնը... Դա մի չափազանց ծանր վայրկեան էր մեծամոլութեան ախտով տառապող մի կայսրի համար և հօհէնցօլլերնեան արքայատոհմը չէր կրել այդքան սաստկացուցիչ մի անարգանք վաթսուն տարուց ի վեր, սկսած 1848-ի անմոռանալի, կարմիր օրերից, երբ ապստամբների գոռում-գոչիւնի մէջ, նրանց պահանջով՝ թագաւորը ահաբեկւած պատշգամ ելաւ և խոնարհաբար ողջոյն տւեց փողոցում փռւած ազատութեան նահատակների դիակներին: Գերմանիայի այժմեան կայսրը ևս, իր դիրքը պահպանելու համար բարւոք համարեց նւաստանալ, խոնարհւել ժողովրդի կամքի առջև, բայց գերմանական ժողովուրդը քաղաքականապէս ու հոգեպէս բաւականաչափ արի չը գտնւեց, որպէս զի ըստ արժանւոյն շահագործէր հազւագիւտ վայրկեանը և հասցնէր սկսւած փոթորիկը իր ցանկալի՞ ու տրամաբանական վախճանին: Միակ սոցիալիստական կուսակցութիւնն էր, որ գտնւեց կացութեան բարձրութեան վրայ և ձևակերպեց Ռայխստագի ու մամուլի մէջ՝ երկրի կազմը հիմնականապէս բարեփոխելու անհրաժեշտ պահանջը: Բայց սոցիալ-դեմօկրատիային էլ պակասեց, ըստ աւանդութեան, կ ռ ւ ի   կ ր ա կ ը... Այդպիսով Գերմանիայում ճշմարիտ սահմանադրական կարգեր հաստատելու մեծ խնդիրը մի անգամ ևս յետաձգւեց անորոշ ժամանակով, մի անգամ ևս հիասթափութիւն ու ցաւ բերելով այն բոլոր անհատներին, որոնց հոգին խռովւում է ի տես այնպիսի ժամանակագրական մի սխալի, ինչպէս այդ ֆէօդալ-բռնապետական ուժի գոյութիւնը Կանտի ու Շիլլերի հայրենիքում, 60 տարի անդրանիկ ազատագրական շարժումից յետոյ և 120 տարի յետոյ՝ Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնից..

Ի՞նչ արած... Ծանր, յաճախ գրեթէ յուսահատեցուցիչ դանդաղութեամբ է ընթանում համաշխարհային պրօգրէսի (առաջադիմութեան) անիւը. մարդկային հոծ զանգւածներին շարժել-մղելը յանուն ապագայ մեծ իդէալների, անգամ յանուն իրենց առօրեայ կենսական շահերի — դիւրութեամբ չի լինում: Հնապաշտութեան, «նորատեցութեան» (misonéisme) մի խոշոր բաժին մնում է տակաւին այդ զանգւածների արիւնի մէջ... Եւ այդ իներտ, կոյր, կամակոր անշարժութեան մէջ են բռնաւորները գտնում միշտ իրենց կենսունակութեան ու բարգաւաճման սնունդը...

Անիւը, այնուամենայնիւ, առաջ մղւեց 1908 թւականին նաև արևմտեան Եւրոպայում, շօշափելի յաղթանակներով ու նւաճումներով: Եւ համարձակ կարելի է ասել, ամենուրեք սոցիալիստական բանակներն էին խթան լինում այդ նորանոր նւաճումների:

digitised by A.R.A.R.@

Ֆրանսիայում մասնաւորապէս մենք ականատես եղանք մի ուշագրաւ ու խրատական երեւոյթի. Ռադիկալիզմը (արմատական հոսանքը), որ տասնեակ տարիներից ի վեր համարում էր ինքզինքը որպէս հաւատարիմ ժառանգ ու շարունակող Մեծ Յեղափոխութեան աւանդութիւնների՝ մերկացրեց իր ներքին բուրժուազական էութիւնը, հէնց որ միահեծան տէր դարձաւ երկրի ճակատագրի։ Յանձին իր «ամենածայրայեղ» թեւի, յանձին Կլեմանսօի մինիստրութեան՝ նա գործեց մի քանիսը այդ փառահեղ աւանդութիւններից, սկսեց արշաւանք բանուորական, սոցիալիստական համախմբումների դէմ, զօրքի միջամտութեամբ ու արիւնհեղութիւններով ճնշեց գիւղացիական ու բանուորական գործադուլները, ապացուցանելով իր այդ ընթացքով, որ բուրժուազիան նոյնիսկ ի դէմս ամենաարմատական իր հատուածի՝ խորապէս պահպանողական է, յարգող դասակարգային առանձնաշնորհումների, սրբագործող դասակարգերի անհաւասարութեան. «Արմատականութիւնը», ճիշդ է, իրագործել է որոշ կարեւոր բարենորոգումներ, թերեւս պիտի իրագործէ և ապագայում. սակայն նա իր ներքին էութեամբ դարձեալ թշնամի է աշխատաւոր ժողովրդի լիակատար ազատագրութեան, թշնամի է, քանի որ պահպանում, նուիրագործում է կապիտալիստական մասնաւոր սեփականութեան սկզբունքը, որից բղխում են ժամանակակից անիրաւութիւնները, մասսաների ստրկացումն ու թշւառութիւնը...

Եւ — ուշագրաւ հանգամանք — ֆրանսիական խոշոր բուրժուազիան, միլիարդների, պերճանքի ու շռայլութեան այդ դասակարգը, որ տասնեակ տարիներից ի վեր սարսափում էր ռադիկալիզմից ու մասնաւորապէս Կլեմանսօյից, տեսնելով նրա մէջ վաղեմի կարմիր ուրուականը — այսօր ուրախութեան ծափ է զարկում, և պարլամենտի ու իր բուն մամուլի մէջ յաճախ ջերմօրէն պաշտպանում է նոյն Կլեմանսօյին, որ թւում է նրան իսկական «փրկիչ», իր կոպիտ ու վայրագ արշաւանքով բանուորական պահանջների ու սոցիալիստական վարդապետութեան դէմ։ Միւս կողմից աշխատաւոր ժողովրդի անկեղծ բարեկամները բոլոր երկրներում զգացին — անցեալ տարի աւելի ուժգնութեամբ, քան երբեւիցէ — որ տնտեսական ճշմարիտ, լիակատար ազատագրութիւնը սոցիալիզմի գաղափարի մէջ է, որ պիտի ընթանայ համատարած, աշխարհակալող պրոպագանդով, յենուած բանւորութեան, գիւղացիութեան, արհեստաւորութեան ու մտաւորականութեան անվթար ու գիտակից տարրերի վրայ, կռւելով միանգամայն ձրիակեր դասակարգերի դէմ, պաշտպանելով միանգամայն աշխատանքի սրբազան դատը՝ ընդդէմ կապիտալի առանձնաշնորհումների...

Ռադիկալիզմի ամենակարող պարագլուխը, մինիստրնախագահ Կլեմանսօն ուխտադրուժ եղաւ ոչ միայն ներքին, այլ և արտաքին քաղաքականութեան էական հարցերում։ Նախկին կատաղի յեղափոխականը, նա որ քանիցս, յանուն ռամկավարութեան ու միջազգային արդարութեան բողոքել էր «գաղութային արշաւանքների» ու նորանոր նւաճումների դէմ, նոյնիսկ տապալել էր ամբողջ մինիստրութիւններ — մէկէնիմէկ նա ինքը դարձաւ գաղութային քաղաքականութեան ռահվիրայ և երկար ամիսների ընթացքում տանջեց երկիրը Մարոկկոյի վտանգաւոր արկածներով, որոնք սպառնում էին համաեւրոպական հրդեհ յարուցանել։ Այդտեղ և, սոցիալիզմն էր, որ յանձին Ժօրէսների ու Պրեսանսէների, զարկեց ահազանգը, շարունակական հարցապնդումներով յուզեց հանրային կարծիքը, մամուլի ու հրապարակական ժողովների մէջ անդադար նշաւակեց ֆրանսիական կառավարութեան տմարդի ընթացքը, Մարոկկոյի դժբախտ ժողովրդի անխնայ ու մասսային գընդակահարումները՝ յանուն մի բուռն ընչաքաղց կապիտալիստների շահերի։

Եւ սոցիալիստական այդ արշաւանքն ապարդիւն չ՚եղաւ. նա սանձահարեց արկածախնդիր ու շովինիստ տարրերի ախորժակները, ստիպեց կառավարութեանը ի վերջոյ յետ քաշւել ժողովրդաասպան պատերազմի դաշտից և այսօր ահա ծանուցւում է ի լուր աշխարհի մի մեծ իրողութիւն — ֆրանս-գերմանական համաձայնութիւնը Մարոկկոյի շուրջը, որ վայրկենաբար փարատեց քաղաքաքիրթ աշխարհի վրայ ծանրացած կօշմարը և գլորեց մի մեծ խոչընդոտ ազգերի համերաշխութեան ճանապարհից։ Հանրային կարծիքի ճնշման տակ, երկու կառավարութիւնները փոխադարձ զիջումներով համաձայնութեան եկան. Ֆրանսիան ընդունեց Գերմանիայի իրաւունքը՝ ազատօրէն առաջ մղելու տնտեսական ձեռնարկները Մարոկկոյում, որի դռները բաց հռչակւեցին բոլորի համար, իսկ Գերմանիան ճանաչեց Ֆրանսիայի յատուկ շահերն ու իրաւունքները Ալժիրի սահմանակից երկրի մէջ։ Վառօդի հոտը չքացաւ գէթ այդ հորիզոններից, Մարոկկոյի համար պատերազմ չի լինի... Երկու երկրների սոցիալիստ կուսակցութիւններին է հասնում պատւի մեծագոյն բաժինը այդ բախտաւոր իրողութեան մէջ։ Նրանք հռչակեցին ամեն առթիւ իրենց կառավարութիւններին, որ միլիոնաւոր պրոլետարիատը բնաւ տրամադիր չէ պատերազմելու, իր նմաններին, իր վիճակակից եղբայրներին կոտորելու, յանուն բուրժուա-կապիտալիստական աստուածների։ Նրանք մերթ ընդ մերթ — Շտուտգարտի համագումարում և անցեալ հոկտեմբերին Բրիւսելի Բիւրոյի նիստերում — սպառնացին, որ պատերազմի դէպքում երկու երկրների բազմամիլիոն սոցիալիստ աշխատաւորները կարող են ոչ միայն չը հետեւել իրենց բուրժուա հրամանատարների կոչերին, այլև նոյն իսկ վտանգել կապիտալիստական կարգերի գոյութիւնը... Հակամիլիտա-

digitised by A.R.A.R.@

րիստական հոսանքը գրաւել է Ֆրանսիայում ամբողջ գաւառներ, նա մղւում է—թէև ոչ այնքան բացարձակ ձևով—նաև Գերմանիայում. ինքը Բէբէլը յայտարարեց միանգամ բարձրաձայն, որ Վիլհէլմ II-ի կառավարութիւնը չը պէտք է պատերազմի դէպքում մեծ յոյս տածէ գերմանական մի քանի միլիոն սոցիալիստ աշխատաւորութեան վրայ... Այդ բոլոր արտայայտութիւնները չեն մնում, հարկաւ, առանց ազդեցութեան՝ իշխող դասակարգերի վրայ, որոնց շարունակում է ահաբեկել սոցիալական յեղափոխութեան ուրւականը...

Ֆրանս-գերմանական համաձայնութիւնը նախապատրաստելով, նրա համար երկար, անդադրում քարոզ մղելով երկու երկրների սոցիալիստական կուսակցութիւնները այս անգամ ևս կանխեցին մի մեծ ընդհարում, որ—ինչպէս բոլոր նման ընդհարումները—պիտի կատարւէր լոկ իշխող դասակարգերի ցանկութեամբ, նրանց շահերի հակամարտութեամբ, նրանց դաւերով և ի վնաս, ի կործանումն բուն աշխատաւոր ժողովուրդների։

Որքա՜ն նիզակներ էին ջարդել Ժորէսներն ու Բէբէլները երկու վաղեմի թշնամիների այդ փոխադարձ մերձեցման համար... Այժմ նրանք հպարտութեամբ կարող են դիտել գործի սկզբնաւորութիւնը, իրենց ճիգերի պտուղ-արդիւնքը։ Ֆրանս-գերմանական մերձեցումը յղի է ծանրակշիռ հետևանքներով։ Երկու քաղաքակիրթ ժողովուրդները չը պիտի գտնուեն յաւիտենական ու աղէտաւոր թշնամութեան մէջ. երկուսի շահերն էլ թելադրում են իրարու մօտենալ և խաղաղութեամբ լուծել առկախ ու ահաւոր կնճիռները։ Առաջին քայլին կը յաջորդեն, անտարակոյս, ուրիշները, ժողովուրդը երկուստեք միշտ աւելի կը ծանրանայ կշռի վրայ, կը թելադրէ կառավարութիւններին իր կամքը, երկու ազգերի յարաբերութիւնները հետզհետէ կը ջերմանան և այդ հանգամանքը անդրադառնալով եւրոպական, կարող ենք ասել՝ աշխարհական կացութեան վրայ, հանգցնելով պատերազմների մեծագոյն աղբիւրները, կը նուաճէ վերջապէս այն բաղձալի պայմանը, միջազգային այն յարատև, անվրդով խաղաղութիւնը, ուր կուլտուրան կ'ընթանայ անկաշկանդ առաջադիմութեամբ և ժողովուրդները, ազատուած պարբերաբար իրար յօշոտելու անհրաժեշտութիւնից, աւելի ամուր կը կոփեն համերաշխութեան դաշնանքը, աւելի ընդարձակ թռիչք կը տան սոցիալական ազատագրութեան պայքարին, ուղղելով իրենց բովանդակ ճիգը մարդկութեան գիշատիչների դէմ...

Գերմանիայի քաղաքական էւոլիւցիայի մէջ, իբրև հետաքրքրական ու հաճելի մի նորութիւն, յիշենք և այն մի քանի մասսային, աղմկայոյզ ցոյցերը, որ անցեալ տարւայ ընթացքում կազմակերպւեցին այդ երկրում—սոցիալ-դեմօկրատիայի կողմից — գլխաւորապէս բողոքելու համար պրուսական Լանդտագի ընտրողական արտասովոր սիստէմի դէմ։ Անսովոր բան էր տեսնել, թէ ինչպէս տասնեակ հազարաւոր բանւորներ դրօշակներով ու երգերով գրաւում են Հօհէնցօլլերնեան մայրաքաղաքի փողոցները, տեսնել մանաւանդ, թէ ինչպէս սոցիալիստական պրօլետարիատի այդ հեղեղը գրո՜հ է տալիս դէպի կայսերական ապարանքները, սպառնալով քար ու քանդ անել... Դա յիրաւի մի ուշագրաւ և ուրախալի նորութիւն է. գերմանական սոցիալ-դեմօկրատիան փորձեր է անում թօթափելու իր աւանդական կրաւորականութիւնը և այդ ռազմական փորձերի պատիւը գրեթէ ամբողջապէս պատկանում է Էդւարդ Բերնշտայնին, „ռէվիզիօնիզմի“ համբաւաւոր թէօրետիկոսին. հռչակւած իբրև մեղմ, չափաւոր, օպպօրտիւնիստ՝ նա տւեց այնուամենայնիւ յեղափոխական մասսայական ելոյթի մի անժխտելի ապացոյց, արծարծելով մասսային ցոյցերի գաղափարը, որ ուրիշ մի քանի երկրներում, մանաւորապէս Աւստրիայում, ընդհանուր ընտրողական իրաւունքի մեծ պայքարի միջոցին, տւել է փայլուն, բեղմնաւոր հետևանքներ։ Սոցիալ-դեմօկրատիան հրաժարւում էր այդ ընթացքից, սովորաբար պատճառաբանելով, թէ՝ „հրացանազարկ կ'անեն ժողովրդին“... Բերնշտայնի առաջարկով ու ջանքերով էր, որ պրուսական սոցիալիստների համագումարը որոշեց պարբերաբար „գրաւել փողոցը“ և բողոքի թափորներ կազմակերպել, խլելու համար ընդհանուր ու հաւասար ձայնատւութիւն Պրուսիայում (Լանդտագի ընտրութիւնների մէջ), ջնջելու համար ընտրողական մի սիստէմ, որ ծառայում է սոսկ փողատէր ու առանձնաշնորհեալ դասակարգերին, կռւելու համար առհասարակ բոլոր բացառիկ, հակաժողովրդական սահմանումների դէմ։ „Բացառիկ օրէնքների“ ուրւականը 1908 թւականի ընթացքում նորէն ծայր տւեց Գերմանիայում, սոցիալիստական շարժման դէմ, իշխող դասակարգերը մի քանի անգամ դարձեալ սպառնացին կրկնել 1878-ի դրակօնական ճնշումները, թումբ դնել սոցիալիզմի յարաճուն հոսանքի առջև, բայց դա մնաց և կը մնայ միշտ լոկ սպառնալիք. դիւրին բան չէ բացառիկ օրէնքների ենթարկել ժողովրդի մի ահագին հատւածը, որ ունի երեք ու կէս միլիոն ընտրող սոցիալիստ քաղաքացիներ...

*

Կռիւը բոլոր հնացած կարգերի դէմ, սոցիալիզմի ու ռամկավարութեան կռիւը յանուն նորանոր բարեփոխումների՝ առաջ մղւեց նաև ուրիշ երկրների պարլամենտներում—և՛ Անգլիայում, ուր աշխատաւորական կուսակցութիւնը (Labour Party) քւէարկել տւեց ծերունիներին ապահովող մեծ օրէնքը, և Աւստրիայում, ուր նոյն սոցիալիստ կուսակցութիւնը, ի դէմս իր հռչակաւոր պարագլուխ Ադլերի,

digitised by A.R.A.R.@

միակ բանաւոր ելքը ցոյց տւեց իր երկրի կառավարութեանը, քաղաքական տագնապի միջոցին, պահանջելով մտցնել Բոսնիայի ու Հերցեգովինայի մէջ սահմանադրութիւն, ռամկավարական մի ռէժիմ, ու այդպիսով զինաթափ անել դրսի ատելութիւններն ու պատերազմի վտանգը...

Սօցիալիզմը կռւի առաջապահն էր անգամ Ռուսաստանում, նրա Պետական Դումայի մէջ, ուր երբեմն մեծաքանակ, այժմ փոքրաթիւ „ծայր-ձախակողմը“ սահմանադրական ռամկավարականների հետ միացած, յաճախ նրանցից շատ առաջ անցնելով՝ շարունակեց աջակողմեանների ու կենտրոնի վայրենի աղաղակների մէջ մերկացնել երկրի վէրքերը և աշխարհի ուշադրութեանը մատնել ցարիզմի անհատնում ոճիրները։

Ներքին բարենորոգումների տեսակէտից վերջին թւականը նմանեց իր երկու նախորդներին։ Ոչ մի քայլ չ՚արւեց դէպի երկրի իրական խաղաղացումը. 1905-ի հոկտեմբերեան մանիֆեստը շարունակեց մնալ մեռած տառ. ցարը, մեծ իշխանները, մինիստրները ամեն առթիւ զգալ տւին Ռուսաստանի ժողովուրդներին, որ ոչինչ չի փոխւած այդ երկրի դարաւոր կացութեան մէջ, որ նա մնում է միահեծան, ինքնակալ բռնապետութիւն, չը նայած պարլամենտարիզմի այն այլանդակութեան, որ կոչւում է „Երրորդ Դումա“։ Մինիստրներից մէկը թոյլ տւեց իրեն մինչև իսկ հրապարակօրէն, Դումայի ամբիոնից ծաղրել ժողովուրդների անբաւ զոհողութիւններով ձեռք բերւած համեստ նւաճումը... Ամբողջ բռնապետական կամարիլլան ցնծում է իր տարած յաղթանակի գիտակցութեամբ և դահճի ձեռքը անդադար գործում է յեղափոխական երիտասարդութեան դէմ ամբողջ լայնատարած կայսրութեան մէջ։

Արտաքին աշխարհը ևս շարունակեց ժպտալ հիւսիսային բռնակալութեան. ցարիզմը շարունակում է վայելել արևմտեան խոշոր բուրժուազիայի համակրանքը և դրամական առատաձեռն աջակցութիւնը՝ ներքին „խաղաղութիւնը“ պահպանելու, կամ ուրիշ խօսքով յեղափոխական շարժումը բնաջինջ անելու նպատակով... փոխառութեան բոլոր ձեռնարկները պսակւում են աջողութեամբ, եւրոպական կապիտալիստները եղբայրական ձեռք են մեկնում Պետերբուրգի հարստահարիչներին, սնուցանում ու ամրապնդում են „համաշխարհային Բաստիլը“, թէպէտ և գիտեն, խոստովանում են, որ այդ ճիգերը չեն կարող ունենալ յարատև արդիւնք, որ իրենց հովանաւորեալը մի խարխլւած, ծայրէծայր փտած գոյութիւն է, որի բոլոր անդամներից տարածւում է աշխարհի չորս կողմերը մի անհնարին գարշահոտութիւն...

Ցարիզմի այդ կատարեալ նեխւածութեան ամենաահաւոր փաստերից մէկը այսօր, իբրև պատմական մի անլուր, աննախընթաց հրէշաւորութիւն, ապշանքի ու ցասման մէջ է ձգել ամբողջ մտածող մարդկութիւնը։ „Դրօշակի“ անցեալ համարում մենք յիշեցինք ոստիկան-յեղափոխական Ազեֆի դէպքը։ Քանի գնում, նա բարդանում է, նոր-նոր այլանդակ գաղտնիքներ է հրապարակ հանում, որոնցով այսօր լեցուն են Ռուսաստանի ու Արևմուտքի մամուլի էջերը։ Դուրս է գալիս, որ տարիներից ի վեր „գաղտնի“ ամենազօր ոստիկանութիւնը—սարսուռ երկրների այդ անխուսափելի, յաւիտենական անարգանքը—իր մի հմուտ գործակալի միջոցով շարունակ յարաբերութիւններ է պահպանել յեղափոխական մի ուժեղ կուսակցութեան հետ և շնորհիւ այդ կապերի, ոչ միայն սիստեմատիկաբար որսել է, դահճի երախը նետել հազարաւոր անձնուրաց մարտնչողներին, այլ և—մղւած անձնական դժգոհութիւններից, տարւած թայֆայական, կարիէրիստական մի զարհուրելի մրցութեամբ—նոյն գաղտնի ոստիկանութիւնը դաւել է շարունակաբար բարձր, պաշտօնական ոստիկանութեան դէմ, կազմակերպել է մի շարք „խոշոր“ մահափորձեր, մասնակցել է մինիստր Սիպիագինի, նահանգապետ Բօգդանովիչի, ամենակարող Պլէվէի, մեծ իշխան Սերգի Ալէքսանդրովիչի, զինւորական դատախազ Պավլովի, կոմս Իգնատիեվի, գեներալ Մինի սպանութեան փորձերին...

Ահա այդ արտառոց նորութիւնն է, որ հսկայական առեղծւածի պէս, այսօր հրապարակ է նետւել, որպէս զի մի աւելորդ անգամ արտասանէ քաղաքակիրթ ու դեմոկրատ աշխարհի առջև ցարիզմի բարոյական մահավճիռը...

Անհուն կսկիծ է յարուցանում մեր շարքերում Սօցիալիստ-Յեղափոխական կուսակցութեան այդ անօրինակ ու տագնապալի ձախորդութիւնը։ Լինել երկար տարիների ընթացքում այնքան ցածօրէն դաւաճանւած մի ընկերից, որ վայելել է ամբողջ կուսակցութեան սէրն ու յարգանքը, իմանալ յանկարծ, որ այդ տաղանդաւոր կազմակերպողը, բոլոր ահարկու դաւադրութիւնների այդ ամենազօր ու աներևոյթ ոգին, բոլոր կուսակցական արկածների այդ անբաժան „ընկերը“ մի սոսկ, անարգ մատնիչ է, ոստիկանական մի գործակալ, որ մահւան գիրկն է նետել ուրիշ անհամար կորիճ ու թանկագին ընկերների, կուսակցութեան ու գաղափարի իսկական առաքեալների... Կա՞յ արդեօք աւելի մեծ պատիժ, աւելի դժնդակ մի աղէտ յեղափոխական մի մարմնի ալէծուփ գոյութեան մէջ...

Յուսով ենք, սակայն, որ այդ սարսափելի յայտնութիւնը կունենայ նաև իր բարերար հետևանքները։ Հռչակաւոր „մարտական կազմակերպութիւնը“, կը վերանորոգւի անտարակոյս. կը վերակազմւի դուցէ նաև սօցիալիստ-յեղափոխականների կենտրոնական մարմինը և նա զտելով իր շարքերը բոլոր կասկածելի տարրերից, իր ծոցն առնելով ըստ առաջնոյն երկրի ամենա-

digitised by A.R.A.R.@

տանական, ամենակարողի երիտասարդութիւնը՝ նորէն կը նետուի „մեծ, արիւնոտ ձեռնարկների“ ճանապարհը— այս անգամ արդէն իր բովանդակ ուժը ծառայեցնելով ժողովրդական ազատագրութեան վեհ գործին…

***

Տաճկաստանը բախտի բերմամբ կանխեց Ռուսաստանին։ Ասում ենք՝ „բախտի բերմամբ“, որովհետև կուլտուրական առաջադիմութեան տեսակէտից, մտաւոր ու յեղափոխական ուժերի կողմից տարբերութիւնը ահագին է երկու երկրների միջև, վերջինը անհամեմատ բարձր է առաջինից։ Եթէ ճիշտ լինէր ֆրանսիական յայտնի ասացուածքը՝ „*Les peuples ont les gouvernements qu'ils méritent*“ (ժողովուրդները ունենում են իրենց արժանի կառավարութիւններ)—ապա Ռուսաստանը, որի զարգացման ընդհանուր մակարդակը շատ աւելի բարձր է և որի յեղափոխական շարժումը զինուորական հզօր խլրտումների ձևով սկսել է դեռ մօտ 100 տարի սրանից առաջ, պէտք էր Թիւրքիայից շատ առաջ վայելէր սահմանադրական կառավարութիւն։ Այսօր, սակայն, հակառակն ենք տեսնում և մինչդեռ ահագին, հարիւր միլիոնաւոր զանգուածը ֆիննական ծայրերից մինչև Լեհաստանի հովիտներն ու Կովկասեան լեռնաշղթան շարունակում է գալարուել աշխարհի մէջ այժմ այլևս եզակի բռնակալութեան ճիրաններում, անդին՝ Փոքր Ասիայում, քաղաքակրթութեան դրօշակին դեռ նոր փարող Թիւրք, քիւրդ ու այլ կիսանօմադ, թափառական ժողովուրդներն ունին արդէն սահմանադրական կարգեր և իրենց ուզածին պէս վայր են գլորում անհնազանդ կառավարութիւններին։ Պատկերը— մի կողմից՝ վշտալից, անմխիթար, միւս կողմից՝ ոգևորիչ, սրտապնդող…

Թիւրքիայի ժողովուրդները ևս, անշո՛ւշտ, ինչպէս երկրագնդի բոլոր ուրիշ ժողովուրդները, վաղուց արժանի են այդպիսի կարգերի… Ո՞ր արդեօք աշխատաւոր ընդհանրութիւնը իր դարաւոր տառապանքներով, իր անհուն ու ցաւոտ զոհաբերութիւններով չի արժանացել աւելի լաւ, աւելի մարդավայել մի ճակատագրի… Սակայն, մի կողմից այդ ընդհանրութեան ագիտութիւնը, միւս կողմից իշխող դասակարգերի բազմադարեայ, ժառանգական յաւակնութիւնները, բռնաւորների „աստուածային ծագման“ չարաշուք դաւանանքը, կղերի յօժարակամ ու շահախնդիր կողմնակցութիւնը բռնաւորներին և մի շարք ուրիշ ձախորդ, աղէտաւոր գործօններ՝ ձգտել են ամենուրեք յաւերժացնել կեղեքման ու հարստահարութեան րէժիմը, բռնադրել են ամենուրեք հալալ, ազնիւ աշխատանքի բազմամիլիոն լէգէոններին անարժան կառավարութիւնների կամքը, քմահաճոյքը… մինչև որ հանգամանքներից նպաստաւորուած պատմական գիտակից փոքրամասնութիւնը գործօն կերպով հրապարակ է իջել և արիւնոտ կամ անարիւն ըմբոստացումով յետ է խլել ոտնահարուած իրաւունքը, հաստատել է, վերջապէս, գէթ մօտաւոր հաւասարակշռութիւն, գէթ մօտաւոր նմանութիւն՝ կառավարութեան ու ժողովրդի շահերի միջև։

Թիւրքիայում այդ փոքրամասնութիւնը ձուլուել էր նախ քրիստոնեայ փոքրաթիւ, կրկնակի ու եռակի ճնշուած, հալածուած ժողովուրդների մէջ։ Դեռ ընդամենը մէկ տարի սրանից առաջ օսմանեան կայսրութեան սահմաններում, եթէ բաց թողնենք հեռաւոր Եմենը, բուն գիտակից, կազմակերպուած յեղափոխական տարր ներկայացնում էին միմիայն հայերն ու մակեդոնացիք։ Նրանց անվհատ շարժումներն էլ հանդիպում էին մի կողմից գիւանագիտութեան անյաղթելի veto-ին, միւս կողմից իշխող ազգութեան և մանաւանդ նրա „իդէօլօգների“, մտաւորականների դիմադրութեան։ Բայց նոյն այդ „գեավուր“ յեղափոխականների երկարամեայ կռուի ու տառապանքի ազդեցութեան տակ, իրերի անխուսափելի բերմամբ, ծայր էր տուել խմորումը՝ նոյն իրեն, մահմեդական ամբոխի ծոցում… Երկու նախորդ թւականների յուզումները — Էրզրում, Կաստեմունի, Բիթլիս — թէև քաօսային, անկազմակերպ, առանց նպատակի պարզ գիտակցութեան, բայց արդէն ազդարարներ էին մօտալուտ Զարթնումի։ Թիւրք ամբոխը, կարելի է ասել, կանխեց Թիւրք մտաւորականութեան, „Երիտասարդ Թիւրքիային“։ Նա զարկ տուեց այդ վերջինի կազմակերպման։ Նա փոքր ինչ կրակ մտցրեց „իդէօլօգների“ պաղ ու անշարժ խառնուածքի մէջ։ Նրա բարերար ազդեցութեան տակ „Երիտասարդ Թիւրք“ կուսակցութիւնը սթափուելով, սկսեց խորհել միջոցներ՝ հրդեհը աւելի և աւելի ծաւալելու, միաժամանակ սկսեց մօտենալ „Դաշնակցութեան“։

Թիւրք ժողովրդի այդ յանկարծական, թէկուզ և կցկտուր, զարթնումը որոշ յոյսեր ներշնչեց և հայ մարտական կուսակցութեան։ Նա պատրաստեց, կարելի է ասել, քրիստոնեայ ու մահմեդական յեղափոխականների համաձայնութիւնը, որ կնքուեց անցեալ պատմական թւականի արշալոյսին, Պարիզում, Հ. Յ. Դաշնակցութեան նախաձեռնութեամբ ու ջանքերով։ Այդ համաձայնութեան անդրադարձումը կացութեան վրայ, նրա բարոյական ազդեցութիւնը անժխտելի է։ Մտքերի խմորումը Թիւրք գիտակից խաւերի մէջ առանձնապէս ուժեղացաւ Եւրոպայի փոքր ինչ վճռական միջամտութեամբ Մակեդոնիայում, րէֆօրմային նոր ծրագրով,—մի միջամտութիւն, որ շրջահայեաց ու սրատես տաճիկներին ցոյց էր տալիս պետութեան նոր անդամահատման հեռանկարը…

Եւ կատարուեց բարեբաստիկ „անակնկալը“, որ, սակայն, վաղուց սպասուած տրամաբանական արդիւնքն էր քրիստոնեայ ու մահմեդական լաւագոյն տարրերի եր-

digitised by A.R.A.R.@

կարատև խաւար ու արիւնոտ ճիգերի, կռւի ու անօրինակ մարտիրոսութեան։ Կատարեց նա մի դասակարգի ձեռքով, որ սովորաբար բռնապետութեան նեցուկ է լինում ամենուրեք, որի յամառ, անշարժ ու պողպատեայ զանգւածների տակ ճարճատեց, ընկաւ Ռուսաստանի մեծ յեղափոխութիւնը…

Օսմանեան սահմանադրութիւնը այսօրւայ մեծագոյն իրողութիւնն է, որքան էլ նա լինի թերի, արատաւոր, որքան էլ մասնաւորապէս, հայ ժողովուրդը գանգատւելու տեղիք ունենայ։ Նա ամուր կանգնած է սուլթանական բռնակալութեան փլատակների վրայ և թւում է թէ ոչ մի „պետական հարւած“ չի կարող այլևս սասանեցնել նրան։ Վերջին դէպքերով — որոնց ճշգրիտ գնահատութիւնը վերապահւած է ապագային — օսմանեան պարլամենտարիզմը յամենայն դէպս ունեց իր ուժի ու կենսունակութեան առաջին խրոխտ ապացոյցը։ Ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը մի համարձակ ժեստով ճանապարհ դրեց Քեամիլ փաշային և հրաւիրեց նոր մեծ վեզիր, որ հանդիսաւոր խոստում ունեց՝ ամեն պարագայում համակերպել պարլամենտի գերագոյն կամքին։ Նոր մեծ վեզիրը, Հիլմի փաշան, հրապարակ եկաւ, իբրև „Միութեան ու Առաջադիմութեան“ կօմիտէի թեկնածու և իբրև առաջին զուտ սահմանադրական մինիստր-նախագահ։ Մօտիկ ապագան ցոյց կը տայ, թէ „Մ. և Յ.“ կօմիտէի այդ նոր փայլուն յաղթանակը մինչև ո՞ր աստիճան կը լինի յաղթանակ իսկական պարլամենտարիզմի և գրաւական՝ ժողովուրդների բարգաւաճման…

***

Հայոց կեա՜նքը… Տասնևութ տարի շարունակ, իւրաքանչիւր տարւայ տեսութեան մէջ, այս թերթի էջերում, տխուր ու տաղտկալի միակերպութեամբ արձանագրում էինք այդ կեանքի սարսափները միայն։ Սարսափը, յիրաւի, միակ էական ստորոգելին էր այդ անօրինակ գոյութեան՝ որ իր օրհասական ու աղեխարշ գալարումներով ապշեցրել էր քաղաքակիրթ մարդկութիւնը և առաջնակարգ, գրեթէ եզակի տեղ է գրաւել համաշխարհային մարտիրոսագրութեան մէջ։

Այսօր առաջին անգամը տարեմուտի մեր յօդւածի մէջ խզում ենք անցքերի ու խոհերի եղերական շարքը և եթէ երբէք, անգամ ամենամռայլ դրւագներում, մենք անձնատուր չենք եղել մեղկ, սպանիչ յուսահատութեան, եթէ միշտ անվհատ ու յուսավառ քայլել ենք արհաւիրքների միջից դէպի գալոց, անխուսափելի արշալոյսները — ապա այսօր աւելի ևս ոգորւած ենք ջինջ, լուսաւոր վստահութեամբ դէպի ապագան։ Յոյսի հզօր ճառագայթները սփռւում են մեր նահատակ երկրի վրայ, թէև այնտեղ դեռ շարունակւում են հարստահարութիւնն ու անիրաւութիւնը։ Դժոխքն անցա՜նք, թէև տակաւին շատ հեռու ենք դրախտի, նոյնիսկ ժամանակակից բուրժուական „դրախտի“, երանութիւններից։

Ի՜նչ սոսկալի պատկեր էին ներկայացնում հայկական գաւառները սահմանադրութեան նախօրեակին… Վասպուրականը մասնաւորապէս, բռնւել էր մի խենթ ու անողորմ հալածանքով։ Դաւաճան դաւթի մատնութեամբ բացւել էին Հ. Յ. Դաշնակցութեան զէնքի խոշոր պահեստները, և Ըլդըզի հրահանգով ու արիւնարբու մի վալիի ղեկավարութեամբ՝ զօրքն ու ոստիկանութիւնը, մորեխի պէս սփռւած ամբողջ գաւառը՝ խուզարկում էին, թալանում, ծեծում, բռնաբարում։ Ստեղծւել էր մի անհնարին կացութիւն, որի հանդէպ անհրաժեշտ էր ի գործ դնել բոլոր հնարաւոր միջոցները… Դիմումներ եղան Պարիզ ու Լոնդօն. անգլիական պարլամենտի մի քանի անդամներ հարցապնդեցին Վասպուրականի սարսափների առթիւ, մամուլը նորէն խօսեց երկու երկրներում և հանրային կարծիքի ճնշման տակ երկու կառավարութիւնները որոշ քայլեր արին, դրութիւնը փոքր ինչ մեղմացաւ. սակայն — ընդ երկա՞ր…

Օսմանեան յեղափոխութիւնը պայթեց այդ ժամանակամիջոցում. նա եկաւ տակն ու վրայ անելու և միջազգային մի շարք յարաբերութիւններ։ Նա յայտարարեց ի միջի այլոց, որ Բերլինի դաշնագրի 61-րդ, 23-րդ յօդւածները այլ ևս կորցնում են իրենց գոյութեան իրաւունքը, որ հայկական, մակեդոնական խնդիրները, վերցւելով միջազգային դիւանագիտութեան սեղանից, դառնում են օսմանեան պետականութեան ներքին խնդիրներ, կապւում են Տաճկաստանի ընդհանուր ու հիմնական վերանորոգման հետ…

Հայ ժողովուրդը և Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը սպասում են յեղափոխութեան այդ հանդիսաւոր յանձնառութիւնների իրագործման։ Հայ տարրը օսմանեան կայսրութեան շրջանակներում կարող է իրօք ու տեւականօրէն բարգաւաճել միայն այն պայմանով՝ որ նրա ազատութիւնը կցորդւի բոլոր շրջապատող ժողովուրդների, ամբողջ Թիւրքիայի ազատութեան ու նորմալ, բնականոն առաջադիմութեան։

***

Կապանքները խորտակւեցին և ազգը կոչւեց կուլտուրական շինարար աշխատանքի։ Հսկայական բանտը բացւեց և նրա մռայլ խորշերից դուրս վազեցին հարիւրաւոր կենդանի մեռելները. Թանկագին, անգնահատելի ընկերներ՝ որոնց ընդմիշտ կորած էինք համարում, յաւիտեան թաղւած սուլթանական զնդաններում, մէկէնիմէկ յարութիւն առան և այսօր նրանցից մի քանիսը բազմած են արդէն համաօսմանեան պարլամենտում, ուր իրենց կեանքով ու գաղափարներով,

digitised by A.R.A.R.@

իրենց մղած պայքարով ու հերոսական նահատակութեամբ՝ ներկայացնում են բուն, մարմնացած, ռամկավարական ազնուութիւնը։

Ողջո՜յն նրանց։ Հայ ժողովուրդը երկար տարիների իր լքման ու յուսահատութեան մէջ մի անգնահատելի գանձ է ունեցել — իր գ ա ղ ա փ ա ր ա կ ա ն ե ր ի տ ա ս ա ր դ ո ւ թ ի ւ ն ը, որ երբէ՛ք չի լքել նրան, որ միշտ բաժանել է նրա տառապանքը, սիրտ է ուել նրան՝ ծանր օրերում։ Այսօր դարձեալ նոյն անձնուրաց երիտասարդութիւնն է հրապարակի վրայ, հայրենիքի փլատակների մէջ, գեղջկական մութ ու ծխոտ խրճիթներում, տենդային ու բեղմնաւոր աշխատանքի շուրջը։ Նա է — որբ ու աւեր հայրենիքի միակ զարդը, ա զ գ ի լաւագոյն յոյսերի մարմնացումը...

Իսկ ո՞ւր է „Ազգը"... Ո՞ւր են այն տարրերը, որոնք ունէին միշտ իրենց զազրելի շրթունքների վրայ „ազգ", „հայրենիք" բառերը, որոնք սակայն պատրաստ էին միշտ լքել ժողովրդին՝ նրա գոյութեան պայքարի ամենավճռական դրւագներում։ Ո՞ւր է ներկայ հանդիսաւոր ու տագնապալի վայրկեաններում մեր „գրամատէր դասակարգը, մեր Թիւրքահայ ու ռուսահայ կրեսոսները, հարիւր միլիոնների վրայ իշխող, պերճանքի մէջ լողացող մեր ա զ գ ա յ ի ն բ ո ւ ր ժ ո ւ ա զ ի ա ն։ Մի՞թէ նրա ներկայացուցիչները ընդունակ չեն մի աւելի ազնիւ գործի, մի աւելի պատուաւոր առաքելութեան, քան սուլթանին սեղանակցելը, արեան օրգիաներ վայելելը... Մինչև օրս նա վատաբար փախուստ էր տալիս պայքարող երիտասարդութիւնից, մերժում էր նրան իր համակրանքն ու օգնութիւնը, պատրւակելով „պայմանները", երկիւղը, անվստահութիւնը դէպի գործիչները։ Այսօր սակայն վերացել են այդ պայմանները, սահմանադրութիւն է ցանկատանում, դուռը բացւել է հայրենիքի, վերականգնել է և ազգային սահմանադրութիւնը, ժողովրդական պատրիարքը վերահաստատւել է իր պաշտօնի մէջ։ Եօթ ամսից ի վեր ժողովուրդը սպասում է. անհուելի բացեր կան լրացնելու, վերաշինութեան, ազգային քաղաքակրթութեան վիթխարի աշխատանք կայ կատարելու արեան ու արցունքի հովիտներում, և որ ամենից ահաւորն է — սովը հնձում է Հայաստանի մանուկ սերունդը... Կա՞յ արդեօք ազգերի կեանքում աւելի հանդիսաւոր մի վայրկեան, աւելի հրապուրի՞չ ու հրամայական մի առիթ՝ հոսեցնելու հարստութեան աղբիւրները, վեհանձնութեան թռիչքներով ամոքելու թշւառութիւնը, ապրեցնելու կիսանահատակ, հաշմանդամ, միլիոնաւոր հարազատներին։

Բայց վեհանձնութեան այդ թափերը չեն տրւած հայկական բուրժուազիային։ Այսօր նա նոյնն է, ինչ որ երէկ էր — հայ մարանչող բանակի գերմարդկային պայքարի ու չարչարանքի օրերում։ Նա դարձեալ թագնւում է, դարձեալ վատօրէն կծկւում իր ամրակուռ սնդուկների շուրջը, երբեմն-երբեմն շպրտելով ողորմելի գրօշներ՝ ի պատասխան աղիողորմ կոչերի...

Եւ 1908 թւականը միանգամ ևս, աւելի ուժգին քան երբևիցէ, շեշտեց սխուր, ճակատագրական փաստը — հայ աշխատաւոր ժողովրդի սրտաճմլիկ մ ե ն ա կ ո ւ թ ի ւ ն ը։ Մի անգամ ևս այդ ժողովուրդն զգաց, որ իր ու „ազգի" կուշտ, շահամոլ կաստայի միջև անդունդ է ձգւած և որ նա ինքը պիտի հոգայ իր ծով ցաւերը, պիտի հարթէ իր ճանապարհը անհնարին խոչընդոտների վրայից, յենւած իր սեփական ուժերի վրայ, իր գաղափարական տարրերի անձնազոհ գործակցութեան վրայ։

ԹԻՒՐՔԻԱ

ԵՐԿԱԹՈՒՂԻՆԵՐՈՒ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Թիւրքիոյ ներկայ բարենորոգչական շրջանին մէջ, երբ կը մտածւի երկրի վարչութիւնը դնել քաղաքակիրթ երկիրներուն վայել հիմքերու վրայ, ամենէն աւելի ուշադրութեան առնելու է այն միջոցները, որ կը բարելաւեն ազգաբնակութեան տնտեսական վիճակը։

Նիւթական կարողութիւնն ու բարձրութիւնը հիմք է ամեն բանի. անկէ է որ խոշոր չափով կախւած է երկրի լուսաւորութիւնը, արհեստներու ու առևտուրի զարգացումը, պետութեան ուժն ու հմայքը։

Բաւական է յիշել, որ ամենահարուստ Անգլիան, Ամերիկան ու Ֆրանսան միաժամանակ և ամենաքաղաքակրթւածներն են մեծ պետութիւններու շարքում և ընդհակառակը Ռուսիան և Օսմ. երկիրը կը բռնեն վերջին տեղը, թէ հարստութեան, թէ լուսաւորութեան տեսակէտով։ Սակայն աւելի դիւրին է ընդունիլ այս ճշմարտութիւնը, քան թէ որոշել ա յ ն մ ի ջ ո ց ն ե ր ը, որոնցմով ամենադիւրին կերպով կարելի է հասնիլ վերը յիշւած նպատակին։ Ազգաբնակութեան բարեկեցութիւնը ապահովող ճանապարհները, անշուշտ, շատ և բազմապիսի են։

Ապահովութեան, կարգ ու կանոնի հաստատումը, խղճի, խօսքի, ժողովներու ազատութիւնները և ժողովրդապետութիւնը ապահովող օրէնքներու մշակումը, դատարաններու արդարացի, արագ և ձրի կերպով գործելը, հարկերու տանելի ըլլալն ու արդարացի դասաւորումը, ձեռնհաս ու ազնիւ պաշտօնեաներ ունենալը, ասոնք բոլորը կարևոր են, իրականալու են և կ'ազդեն, հարկաւ, մեր կեանքի բարելաւման վրայ։ Սակայն, այս բոլոր օրէնքներու ու փոփոխութիւններու ազդեցութիւնը մեծ չափով կապ ունի գործադրող մարդոց կամքէն ու կարողութենէն։ Եւ քանի որ մարդոց կարողութիւնը, ինչպէս և սովորութիւնները չեն կրնար հիմնական փոփոխութեան ենթարկւիլ միանգամէն — մէկ թերևս տասը տարիներու ընթացքին մէջ — օրէնքներու բարերար ազդեցութիւնը իրենց ամբողջութեան մէջ կ'արտայայտւի երկար տարիներէ յետոյ։ Ահա թէ ինչու, ցանկալի օ ր է ն ք ն ե ր մ շ ա կ ե լ ո ւ հետ միասին

digitised by A.R.A.R.@

երկրի իսկական վերածնութեան համար գործադրելու է այնպիսի միջոցներ, որոնք, անկախօրէն անհատներու կամքէն, դրական և լաւ արդիւնք տան միշտ, նոյնիսկ չար մարդոց ձեռքին մէջ։ Այդպիսի օգտակար, արդիւնաւէտ, միմիայն բարին արտադրող միջոցների շարքին մէջ են ճանապարհները և մանաւանդ երկաթուղիները։

Մէկ կողմ թողունք Եւրոպան, ուր երկաթուղիներու երկարութիւնով ու շոգենաւերու մեծութիւնով կը չափւի ամեն մէկ պետութեան ուժը և յառաջդիմութիւնը։ Նոյնիսկ Թիւրքիոյ մէջ փորձերը ցոյց կուտան, թէ ի՛նչ հսկայական ազդեցութիւն ունին անոնք երկրի յառաջադիմութեան վրայ։

Ռումէլիի, Պրուսայի, Այտընի և Պէյրութի վիլայէթները որ օժտուած են երկաթուղիներով, վերջին տարիների ընթացքին մէջ ըրած են շատ խոշոր քայլեր դէպի առաջ։ Կանգնելով յառաջդիմութեան ուղիի վրայ, անոնք ամեն տեսակէտով անհամեմատ աւելի բարձր են Անատոլիի շրջաններէն։ Անոնք ունին ոչ միայն „երկաթէ գծի" ներկայացուցած ամեն տեսակի դիւրութիւններ, այլ և մեծ չափերով կ'օգտուին անտեսապէս։ Բաւական է յիշել, որ Քէօթահիայի, Էրթօղրուլի, Իզմիդի և Էնկիւրիի սանճակներու արմտիքներու տասանորդը (աշար) տասը տարւայ ընթացքին մէջ (1889—90-էն մինչև 99—1900) կրկնապատկւեր է՝ 130 հազար ոսկիէ բարձրանալով 250 հազարի։

Ըսել է որ իւրաքանչիւր տարի ազգաբնակութիւնը կ'աւելցնէ իր ստացած եկամուտներն ու հարստութիւնը 5—7 $^{0}/_{0}$-ով։ Նոյնը տեղի ունի Սիւրիա և Մակեդոնիա, բոլոր այն վայրերուն մէջ, ուր երկաթուղիներու միջոցով ժողովրդին հնարաւորութիւն կը տրւի արտահանել մթերքները երկրի խորքերէն և այդպիսով աւելցնել մշակւող հողերը կամ վերջինս մշակել աւելի մեծ խնամքով։

Հայկական շրջանները զուրկ են այս բոլոր առաւելութիւններէն։ Հաղորդակցութեան միջոցները այստեղ կը գտնուին նախապատմական վիճակի մէջ։ Տրապիզոնէն Կարին և Սամսոնէն Տիգրանակերտ տանող „կանոնաւոր" անուանեալ „խճուղիներն" իսկ տարւայ մեծ մասը անգործածելի են կառքերի համար։ Երկրի ամբողջ տարածութեան վրայ հարկադրուած կը պահպանւի նահապետական ջորեպանութիւնը։ Մէկ ձին ներկայիս մէջ 400—500 օխա ապրանք սայլով փոխադրելու տեղ, մէջքի վրայ բեռով նոյն վճարով կը տանի միայն 100 օխա. Ճամբորդը 100 քիլօմետր տարածութիւնը մէկ օրւայ տեղ կը կտրէ 3 օրւայ ընթացքին մէջ։ Առատ տարիները երկրի խորքերուն մէջ պտուղները արժէքէ կ'իյնան, կը փտին, ցորենը կ'ոջլոտի հորերուն մէջ և ընդհակառակը բնութեան ամենափոքր պատահարը կը բարձրացնէ գները, առաջ կը բերէ սով և մահ։

Շնորհիւ այս տխուր կացութեան երկրագործութիւնը, արհեստները, առևտուրը—հետևապէս և ամբողջ կեանքը—չի զարգանար երկրի այդ մասերուն մէջ. ժողովուրդը հեռու կը մնայ եւրոպական քաղաքակրթութենէն։

Սահմանադրական ռէժիմի առաջին քայլը պէտք է լինի Արևելեան վիլայէթներուն յատկացնել այն դիւրութիւնները, որ ունին արդէն երկրի միւս նահանգները։

Թիւրքիոյ վիլայէթներէն շատերը կապւած են այսօր պետութեան միւս կեդրոններու հետ երկաթուղիներով։ Միւսները — ինչպէս Քաստէմունին, Մուսուլը կամ Պաղտատը — ծովերու ու գետերու շնորհիւ հաղորդակցութեան ոչ պակաս յարմարութիւններ կը վայելեն շոգենաւերու միջոցով։

Ջրային հաղորդակցութենէ և երկաթուղիներէ զուրկ կը մնան հայերով ու քրդերով բնակած վայրերը — Սվազ, Խարբերդ, Տիգրանակերտ, Բիթլիս, Վան, Էրզրում։ Այդ շրջաններու երկաթուղիով միացնելը Տրապիզոնի ու ծովի հետ կը բղխի երկրի կենսական պէտքերէն. սա պահանջ է արդարութեան և անհրաժեշտ օսմանեան կայսրութեան բարձրագոյն շահերու տեսակէտով։

Նոյնիսկ երկաթուղիներու դերը ամենէն աւելի կարևոր է ծովէն հեռու գտնւած երկիրներու համար։ Ծովային շրջաններու մէջ ջուրը ինքը (գետ կամ ծով) կը ներկայացնէ մի այնպիսի յարմար և աժան հաղորդակցութեան միջոց, որու հետ չէ կարող մրցիլ ոչ մի երկաթուղի։

Բաւական է յիշել, որ միևնոյն քանակի ապրանքը նոյն արժէքով՝ եթէ ծովով կարելի է փոխադրել 1000 քիլօմետր հեռու, երկաթուղիով հազիւ կարելի լինի միայն փոխադրել 100 քիլօմետր... Այդ է պատճառը որ ցամաքային Գերմանիան և Պելճիկան Անգլիայէն ու Հոլանդայէն համեմատաբար աւելի երկար երկաթուղային ցանց ունին։ Ցամաքային Միացեալ-Նահանգները, նոյնիսկ Ռուսիան արագօրէն կը ծածկւին երկաթուղիներով։ Թիւրքիոյ մէջ ևս ակներև է, որ ծովէն ոչ հեռու անցնող գծերը — ինչպէս են Տէօփ-աղաճի, Պօլսէն Սելանիկ տանող, Գոնիայէն Էրէգլի — վնաս կը բերեն և դեռ երկար ժամանակ այդ վնասով կը ծանրանան կառավարութեան սնդուկի վրայ։ Նոյնը հաւանօրէն վերապահւած է և ծովէն ոչ հեռու անցնող Հիճազի գծին...

Հաւանաբար այդ բոլոր ծովէն ոչ հեռու անցնող գծերը երբեք չեն խաղար այն տնտեսական դերը երկրի համար, չեն տար այն շահը, որ ապահովւած է ցամաքի խորքերը տանող „արևելեան", „Անատոլիի" կամ „Այտընի" գծերուն։

Հայաբնակ շրջաններու ներսերը անցնելիք գիծը արտահանութեան ու շահի տեսակէտով կը ներկայացնէ հաւանօրէն ասոր հակապատկերը։ Ցորենի, պտուղներու, բամբակի և այլ բնական հարստութիւններով օժտուած այդ շրջանը այսօր ալ ամենակարևորներից մէկն է Թիւրքիոյ մէջ։ Նա ունի աշխատասէր, համեմատաբար խիստ հողագործ ու այգեգործ ազգաբնակութիւն, որ նոր, աւելի նպաստաւոր պայմաններու մէջ կը կրկնապատկէ իր եռանդը։

Հանքային հարստութիւնները այստեղ բազմապիսի են և անսահման։ Անցեալին մէջ այդ հանքերը կեանք են տւած հզօր կայսրութիւններու։ Այսօր անոնք կորած են և միմիայն երկաթուղու սուլոցը կրնայ զանոնք արթնցնել դարևոր քնից։

Եթէ Գոնիայի, Տօրոսի և ապագայում Հիճազի ու Միջագետքի ա մ ա յ ի շրջաններով անցնող երկաթուղիները տարին մի քանի հարիւր հազար ոսկի վնաս կը բերեն կառավարութեան, վստահ ենք թէ դէպի Եփրատի

digitised by A.R.A.R.@

շրջանները տանող գիծը կը ներկայացնէ բոլորովին այլ պատկեր։ Օժտուած լինելով հաղորդակցութեան միջոցներով, կասկած չկայ, որ ազատութեան ու հաւասարութեան ռեժիմի տակ ամեն մէկ 10—15 տարին կը կրկնապատկէ թէ իր եկամուտը, թէ պետութեան տուած օժանդակութիւնը։

Բացի այդ, սոսկ երկաթուղային ընկերութիւններու կրած վնասը ապահովելու համար օսմանեան պետութիւնը մինչեւ օրս garantie-ներու (երաշխաւորութիւն) կամ այլ ձեւերով, վճարած է տարիներուն 12 միլիոն ոսկի գումար, որ բարդ տոկոսներով ժողովրդին վրայ ծանրացած է կրկնակի բեռով։ Վերջին տարիները garantie-ի ծախքը բարձրացած է տարին 830,000 ոսկիի։

Այդ ընդհանուր եւ տարեկան տուրքի մէջ հաւասար չափով մաս ունին երկրի բոլոր բնակիչները, հետեւապէս եւ հայկական շրջանները։ Միջին հաշուով ամեն մէկ բնտանիք երկաթուղիներու համար իր գրպանէն մինչեւ օրս վճարած է 3 ոսկի եւ տարին կուտայ մինչեւ մէկ մէճիտիէ։ Տոկոսներու հետ միասին դա կը կազմէ ամեն մէկ ընտանիքի վրայ 5—6 ոսկի, իսկ ամբողջ մեր 4 միլիոն բնակիչ ունեցող շրջանի համար $3^1/_2$—4 միլ. ոսկի գումար։ Եւ այդ գումարները հայկական շրջանների ազգաբնակութիւնը վճարած է իր աղքատ գրպաններէ, կտրելով կերած չոր հացէն, որպէսզի այլ աւելի հարուստ շրջաններ օգտուին երկաթուղու ներկայացուցած բարիքներէն…

Արդ, եթէ ընդհանուր պէտքերի համար հոգ տանող կառավարութիւնը անցեալին մէջ պէտք դատած է պետութեան գանձարանէն (այսինքն ընդհանրութեան գրպանէն) մեծ ծախքեր ընել ծովի ափին գտնւող կամ ծովին աւելի մօտիկ, աւելի քաղաքակիրթ ու աւելի բարեկեցիկ շրջանների համար, միթէ նոյն պարտականութիւնը չպիտի զգայ ան դէպի մի շրջան, որ ամենայետամնացն է այսօր երկրի մէջ, ամենաանկիրթ ու ժեր պարունակողը, բայց եւ ամենէն մեծ ապագայ խոստացողը։ Ամեն մի անաչառ անձ կրնայ այդ հարցին տալ միայն դրական պատասխան։

Վերջապէս հայ, քիւրդ, թիւրք ազգերով բնակած այդ շրջանը 20 տարիէ ի վեր ենթակայ է արտակարգ ճնշող րէժիմի, հալածանքի, եղբայրասպան ընդհարումներու։ Մէկ ամբողջ սերունդի ընթացքին մէջ այդ երկիրը վայրենացեր է, երկրագործը զրկուեր է հողէ, եզէ, գործիքներէ. հերկւող հողերը մնացեր են խոպան, հողագործութեան տեղ բռնել է խաշնարածութիւնը։ Առաջ ընթանալու տեղ մենք դէպի ետ ենք գնացած… Սովը այսօր կայնած է հարիւր հազարաւոր մարդոց դռան առաջ։ Եւ քանի որ այդ սովը հետեւանք չէ երաշտի, մորեխի կամ կարկտի, այլ ամայացման, տնտեսական քայքայման ամբողջ մի սիստեմի — սովը կը շարունակուի տարիներ։ Հացի գներու բարձրացումը, մարդոց հարիւրներով ուժասպառ ւելը կը շարունակուի մինչեւ որ երկրի տնտեսական կացութեան մէջ չը մտցուի հիմնական փոփոխութիւն։

Եւ վարչական բարեփոխութեան եւ հարկերի թեթեւացման հետ միասին ի՞նչ կրնայ աւելի լուրջ եւ աւելի հիմնական լինել քան երկաթուղիներու կառուցումը։ Վերջինն է որ ուժգին զարկ կուտայ երկրի տնտեսական վերաշինութեան, երկաթուղիի նման հասարակական մեծ աշխատանքներն են միայն որ գործ եւ հաց կուտան տասնեակ հազար անգործ ու սոված ձեռքերուն։

Այս ամենուն աւելցնելու է նաեւ այն պարագան, որ մեր յիշած հեռաւոր հայկական շրջանը ամենէն անպաշտպանն է պետութեան ապահովութեան տեսակէտէ։ Պատերազմի դէպքում եթէ ծովի վրայով հաղորդակցութիւնը դադրի, Կովկասի ու հարաւային Ռուսիայի կառավարութիւնը շնորհիւ Կարսի գծին, երկու շաբաթուայ մէջ կրնայ 2 բանակ զօրք իջեցնել Էրզրումի սահմանը, այն ինչ Էնկիւրիի ու Սուասի վրայով առաջ խաղացող օսմանեան զօրքերը հազիւ 2—3 ամիսներու ընթացքին մէջ կը հասնին Էրզրում։ Ակներեւ է որ երկաթուղին միայն կարող է ամրապնդել օսմանեան պետութեան միութիւնը եւ պաշտպանութիւնը. կասկած չկայ, անշուշտ, որ երկաթուղի կառուցանելու հարցը դէպի Եփրատեան շրջանը համարւելու է էն կարեւորը եւ էն հասունցածը մեր առաջ դրւած բոլոր գործնական բնոյթ ունեցող հարցերէն։

Չենք կարող այստեղ զանց ընել այն բացառիկ վնասակար ուղղութիւնը, որ ստեղծւած է Թիւրքիայի մէջ garantie-ներու առաւելեալ սիստէմով, երկաթուղային ընկերութիւններու շահի ապահովութեամբ պետութեան կողմէ։ Ապահովւած որ իրենց ծախսւած գումարը տալու է որոշ տոկոս, ամեն պարագայի մէջ երկաթուղիներու ընկերութիւնները հոգ չեն տանիր գծերու յարմարութիւններու, փոխադրութեան աժանութեան, եկամուտներու աւելցնելու մասին։ Միւս կողմէ պետութիւնը ի հատուցումն „ընկերութիւններու“ կրած վնասներու կը վճարէ տարին 7 — 800,000 ոսկի։ Բայց արդեօք այդչափ աննպա՞ստ տնտեսական պայմաններու մէջ կը գտնւին երկաթուղիները, արդեօք անհրաժե՞շտ է որպէսզի երկաթուղիներու կառուցումը յանձնւի օտարներու։ Երաշխաւորութիւն չ'ունեցող Այտընի գծի յաջողակ գործունէութիւնը եւ Հիճազի ձեռնարկի վերջացնելը պետութեան հոգատարութեամբ կը թելադրէ մեզ յուսալ, որ ապագայում կառուցւելիք երկաթուղային գծերը եւ՞ կարող եւ պէտք են յատուկ պարտքով չը ծանրանալ պետութեան գանձարանի վրայ։

Առաջին տարիներուն սպասւելիք բնական պակասը garantie-ի տեղ կարելի է լրացնել այլ ճանապարհներով.

ա) Աւելցնել մաքսը նոյն շրջաններում գտնւած նաւահանգիստներու մէջ։

բ) Կառուցանող ընկերութիւններուն որոշ պայմաններով տալ նաեւ շրջանին մէջ գտնւած հանքերու մշակութիւնը։

գ) Գերմանիայի նման յատուկ տուրք նշանակել այն հողերու վրայ, որոնք գտնւելով երկաթուղու գծի մօտ անհամեմատ աւելի մեծ չափով կ'օգտուին անոր բարիքներէն։

դ) Ի դէպ. Հայաստանի խորքերը գացող գծերի նկատմամբ աւելացնել նաեւ այն պարագան, որ այդ երկիրը ամենայն իրաւամբ իրաւունք ունի պահանջելու վերադարձնել Եփրատեան շրջանին այն $3^1/_2$—4 միլ. ոսկին, որ այդ երկրի ազգաբնակութիւնը անցեալին մէջ

digitised by A.R.A.R.@

վճարած է միւս շրջաններուն երկաթուղիները ապահովելու համար։

Հարցի ամենադժուար կողմը, ֆինանսականը, կարելի է այսպիսով ապահոված համարել։ Մնացածը դիւրին է և մասնագէտներու գործ։ Հայաստանի խորքերը տանող երկաթուղին կը լինի սովորական լայն ուղիով, թէև լեռնային երկիրներուն աւելի նպատակայարմար է նեղ գիծ. կ'ունենա՞յ նա համեմատական սովորական տարիֆ, թէ՞ Հունգարիայի, Ռուսիայի ու Գերմանիայի նման հողագործական երկիրներուն աւելի յարմար դիֆերենսիալ (երբ վճարը կ'իջնէ հեռաւորութեան համեմատ). պէտք կը համարուի՞ արդեօք մէկ կամ մի քանի գծեր, Սամսոնէն, Տրապիզոնէն թէ մի այլ տեղէ սկսող — ատոնք բոլորը երկրորդական հարցեր են։ Կարևորը սա է որ դէպի Եփրատի ակունքները տանող երկաթուղիներու կառուցման հարցը համարելու է հերթական և անյետաձգելի։

Ատոր մասին խորհելու է թէ կառավարութիւնը, թէ պարլամենտը, թէ մանաւանդ ինքը ժողովուրդը, գտնելով, որ շոգեմեքենայի ամեն մի սուլոց հաւասար է ազատութեան ու արդարութեան մասին արտասանուող գեղեցիկ ճառի, որ երկաթէ գծի ամեն մէկ քիլոմետրը արժէ մի դպրոց, դպրոց որ կը ծառայէ հասարակութեան բոլոր խաւերուն առանց լեզուի, կրօնի, դասի, սեռի և հասակի խտրութեան։

Գիտակցելով, որ ծովէն հանող ամեն մի լեցուած գնացք համահաւասար է ժողովրդի եկամուտի ու հարստութեան աւելնալուն հազարաւոր ոսկիներով։

Որ Եփրատի գիծը կ'ապահովէ Թիւրքիոյ ամբողջութիւնը, կ'ամրապնդէ միութիւնը և ապահովութիւնը։

Վերջապէս, համոզուած լինելով, որ յայտարարուած ճշմարտութիւնները մեր երկրում կեանքի մէջ կ'իրականան ամենէն աւելի ե ր կ ա թ ի գծի միջամտութեամբ, երկաթի, որ արիւն հոսեցնելու տեղ կը վերացնէ նախապաշարումները, կ'եռացնէ աշխատանք և կեանք։

Գիտնալով այս ամենը՝ ջանալու է բոլոր միջոցներով առաջ մղել երկաթուղիներու կառուցման հարցը դէպի հայկական շրջանները։

Թող ժողովուրդը պահանջներ դնէ այդ մասին իր ժողովներու ու դիմումներուն մէջ։

Թող պատգամաւորները լուրջ կերպով զբաղուին այդ հարցով և իրենց ձայնը բարձրացնեն այդ կենսական ձեռնարկի համար։

Թող սահմանադրական կառավարութիւնը գտնէ իր պարտաճանաչութեան վրայ և տայ հայկական նահանգներուն այն, ինչ որ վերջինիս պէտքը և իրաւունքն է։

ՊՕԶՈՒՔԻ ՀԱՅ ԳԻՒՂԵՐԸ

Պօզուք Կեսարիոյ և Եօզղատի միջև 15 ժամ լայն և 20 ժամ երկայն տարածութեան մը վրայ կը գտնուի և կը պարունակէ, ի միջի այլոց, մօտ 40 հայ և հայ-թրքախառն գիւղեր։

Թրքախառն գիւղերու հայերը ինկած վիճակ ունին և մայրենի լեզունին գրեթէ կորսնցուցած են։ Թիւրքերը աւելի հարուստ, և մանաւանդ բռնապետական րէժիմին օրով իրենց ձեռք բերած ազդեցութեան շնորհիւ, կը տիրապետեն հայերուն։ Լեռնային տեղերու հայ գիւղերը միայն համեմատաբար ինքնութիւննին պահած են։

Կրթութիւնը և ուսումը հողագործ ժողովրդի մտքին մէջ քիչ տեղ գրաւած է։ Տարեկան հազիւ վեց ամիս միայն աշակերտները դպրոց կը յաճախեն, դաշտային աշխատանքները սկսելուն ամենքն ալ կը ցրուին և գիտցածնին ալ կը մոռնան։

Դպրոցները կարգ կանոն չունին, ամեն աշակերտ խառնիխուռն ինչ գիրք որ գտնէ հօրենական տունը՝ իբր դասագիրք կը գործածէ, այնպէս որ, եթէ կարելի է այսպէս ըսել, գրքերու այլազանութեան պատճառաւ ամենմէկ աշակերտ „դասարան“ մը կը ներկայացնէ։ Ամենայնի սովորութիւն մըն է նաև ամեն տարի դասատու փոխել։

Իգական սեռի դաստիարակութիւն բնաւ չկայ և կիները մարդոց հաւասար լծուած են ամեն տեսակ չարքաշ աշխատանքի։

Գիւղացին ամուսնանալու ընդունակ է։ 18—24 տարեկան կ'ամուսնանան. ամուրիներ հազուագիւտ են, և եթէ կան, ատոր ալ պատճառը „պաշլըղի“ յոռի սովորութիւնն է, և կան մարդիկ որ խեղճութեան անկարող են 2—7 ոսկին վճարել։ 50—60 տարիէ ի վեր շատ մը գիւղեր քառապատկուած են. հին ծերունիները կը կազմեն կենդանի տոմարները։ Գիւղացու այսօրինակ բազմանալովը վարելահողերը կ'անբաւականան, ուստի շատ ընտանիքներ, ապրելու համար, 6—7 էշ կը պահեն և կը շահագործեն փոխադրութիւններ ընելով Ջիլէ, Ամասիա, Մարսուան, Սամսոն և մինչև Մէրսին։

Արհեստները, ինչպէս երկաթագործութիւն, հիւսնութիւն, կօշկակարութիւն, կիներու կիսկատար ոստայնանկութիւն, նախնական վիճակին մէջ են և մարդիկ իրենց հասարակ պէտքերէն աւելի բաներու չեն ձգտիր։

Տեղին վրայ ուրիշ գոյէ աշխատանքի, շատ երիտասարդներ հեռու տեղեր կերթան խճուղիներու, երկաթուղիի ճամբաներու վրայ բանելու կամ ագարակատէրերու մօտ „նօքար“ կերթան տարեկան 7—12 ոսկիով։ Հաղորդակցութեան միջոցներ և քանի մը գործարաններ մեծ բարիք մը պիտի ըլլային պօզուքցիներու համար։ Գարասպրլըգի մօտ շինուած նոր ոճով ալիւրի գործարանը մի օրհնութիւն մը եղաւ տեղացիներուն, որոնք գրեթէ պարապէ ազատած են։

Երկրագործութիւնը նախնական միջոցներով կը կատարուի, աւանդական լուծէն, եզէն, արօրէն ու խոփէն մազի չափ չեն շեղած. գիւղացին կպած է եզին, փոխանակ ձի գործածելու, որ աւելի ձեռնտու է, և ինքն ալ եզի պէս դանդաղաշարժ եղած է։

Քանի տարիներէ ի վեր Ռուսիայէն գաղթած ու հոս հաստատուած չէրքէզները, շնորհիւ կառավարական լիաշնորհութեանց, հարստանալով եղած են վաշխառու վաճառականներ և ամսական հարիւրին 5—6 փոխ կուտան տուրքի համար նեղուած գիւղացուն և տոկոսը ամէն ամիս կանխիկ կը գանձեն։

Ապառիկ մթերք տալու սովորութիւնը կար 10—12 տարի առաջ, այժմ բոլորովին վերցած է ի վնաս գիւղացուն։

Պօզուքի դաշտը կամ շրջանը նշանաւոր է իր բարեբերութիւնով։ Յաճախ տեսնուած է որ երբ շրջակայ նահանգները սով պատահած է, Պօզուքի դաշտը օգնութեան հասած է։ Ասկէ քանի մը տարի առաջ ցորենի գինը (մօտ 6 օխայ) տեղին վրայ կը ծախուէր 25 փարայի, իսկ փոխադրութեան ծախքն ալ հաշուելով դէպի շրջակայ մեծ քաղաքները 40 փարայի կուգար։

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

Ա Զ Ե Փ

Այդ քստմելի դաւաճանի անձնաւորութեամբ զբաղւում են այսօր ամբողջ համաշխարհային մամուլը և միջազգային յեղափոխական կուսակցութիւնները։ 1904

digitised by A.R.A.R.@

Թէ Հոկտեմբերեան ժողովին նա ևս ներկայ էր,—այդ անդրանիկ Խորհրդաժողովին, ուր առաջին անգամը Ռուսաստանի դիմադրական ու սոցիալիստ, յեղափոխական կուսակցութիւնների ներկայացուցիչները համախմբուել էին՝ խորհելու համար ընդհանուր, համերաշխ գործակցութեան միջոցներ։ Այդտեղ էին ռուսական կադետների ամենահեղինակաւոր պարագլուխները, լեհական երկու խոշոր հոսանքները, ֆինլանդացիք, լատիշները, Հ. Յ. Դաշնակցութեան և վրացական ֆեդէրալիստների պատգամաւորները։ Ո՞վ կարող էր կարծել, թէ այդ կոնգրէսում, որ գումարուել էր յեղափոխական փոթորիկների նախօրեակին, ամենախիստ գաղտնապահութեան պայմանով հսկում էր դաւաճանի սրատես աչքը... Ազեֆ ներկայ էր բոլոր նիստերին, իր մի ուրիշ կուսակցի հետ, ներկայացնելով Ռուսաստանի սոցիալիստ-յեղափոխականներին, որոնց հռչակը տարածուել էր արդէն նոր կատարուած Պլեվէի մահափորձով։ Բայց ոստիկանական գործակալը չէր խօսում։ Համր ու անշարժ նստած էր նա մի ամբողջ շաբաթ, իր հսկայ ու գարշելի մարմնով, անասնական հրոզ կերպարանքով. բոլորի համար մի առեղծուած էր այդ ահագին մարմին... Մի անգամ միայն, երբ յեղափոխականների անձուկ շրջանում խօսք բացուեց Կովկասում ձեռնարկուելիք քայլերի մասին, — Ազեֆ միջամտեց և մի տարօրինակ, անկապ լեզուով իր մարտական հրահանգներն էր տալիս „Դաշնակցութեան“ պատգամաւորին... Մնացած ժամանակը լուռ մնաց և անտարբերոյս զբաղուած էր միայն նրանով որ ըստ կարելւոյն շատ տեղեկագրէ Պետերբուրգի կառավարութեանը իր կատարած հետազօտութիւնները և նշանաւոր գաղտնիքը *)...

Ազգերի յեղափոխական տարեգրութիւնների մէջ, անշուշտ, եզակի է դաւաճանութեան այս սարսափելի դէպքը. դժուար թէ որև է այլ երկրում, որև է այլ պարագայում դաւաճանը կարողացած լինի այնքան երկար տարիների ընթացքում շարունակել իր երկդիմի դաշտօնը, գրաւելով միաժամանակ առաջնակարգ, միահեծան դիրք երկու երդուեալ թշնամի բանակներում— մի կողմից յեղափոխականների, միւս կողմից արիւնարբու ժանդարմների մէջ։ Ցարիզմը՝ իր դիւային հնարքներով գերազանցեց, կարելի է ասել, պատմութեան բոլոր բռնաւոր ուժերից...

Գռեհիկ մատնիչի դիմակը պատռեց, թէև, դժբախտաբար խիստ ուշ... Պէտք է երախտագէտ լինել այն մի քանի գործիչներին, որոնք ազատեցին սոցիալիստ-յեղափոխական կուսակցութիւնը և ամբողջ Ռուսաստանը մի այդպիսի հոյակապ ու վտանգաւոր չարագործից։ Ազեֆի դերի գլխաւոր մերկացնողն է հին նշանաւոր յեղափոխական Բուրցեվ, որին մեծապէս օգնել է իր ջախջախիչ փաստերով օխրանայի նախկին գործակալ, Սիբիրից փախած (ու այժմ սոցիալիստ-յեղափոխական) Միխայիլ Բակայ, որ այսօր Պարիզի *Matin*-ում հրատարակում է ուշագրաւ ու սարսռեցուցիչ պատմութիւններ ռուսական գաղտնի ոստիկանութեան բարքերից։ Բայց որ ամենից արտառոցն է,—այդ անօրինակ գործի մէջ դաւաճանի մերկացումներով ու իր „յեղափոխական համակրութիւններով“ կասկածւում է այսօր մի այնպիսի մարդ, ինչպէս Լոպուխին, Ռուսաստանի նախկին գաղտնի ոստիկանութեան ամենազօր հրամանատարը։ Նա արդէն բանտ է նետուած.. Մինչդեռ Ազեֆը՝ ապահով շրջում է... գուցէ հէնց ռուսական ոստիկանութեան բեմի տակ։

Նեղն ընկած անլուր սկանդալից՝ ցարի կառավարութիւնը ուրիշ ելք չը գտաւ, բայց եթէ արդարացման վկայական տալ ոստիկան-յեղափոխականին։ Ստոլիպին, ի պատասխան ձախակողմի հարցապնդման ու յարձակումների, մի երկար ու ողորմելի պատճառաբանութեամբ յայտնեց, թէ կառավարութեան համար հաստատուած չէ Ազեֆի մասնակցութիւնը Պլեվէի, մեծ իշխան Սերգիի և այլոց մահափորձերում... Մինչդեռ այդ մասնակցութեան մասին վկայում է ինքը Ազեֆը, սոց.-յեղափոխականների կենտրոնին ուղղած իր նամակներում, որոնք կարդացուեցին Դումայի ամբիոնից...

Այդ մութ գործը դեռ կը շարունակէ յուզել հանրային կարծիքը։

*) Թերեւս այդ խոշոր մասնութեամբ պիտի բացատրել մասամբ այն անհաւաս թշնամութիւնն ու հալածանքը, որ մղում է ռէակցիան սկզբից ի վեր նաեւ ռուսական կադետների դէմ.. Այսօր արդէն Ռուսաստանում հռչակուած է այն իրողութիւնը, որ 1904-ի պարիզեան առաջին յեղափոխական խորհրդաժողովին մասնակցել է ինքը Միլիւկովը եւ ակողմեան մամուլը ոռնում է այդ առթիւ ու դատ է պահանջում կադետների առաջնորդի դէմ...

ՍՕՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՅՈՍԱՆՔԸ

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՍԻՆԴԻԿԱԼԻԶՄ *)

II

„Պարլամենտական գործունէութիւնը արժէք չունի. ժողովրդական ձայնատուութիւն, ընտրողական քուէներ, բանւորական օրէնսդրութիւն, ռէֆորմներ եւայլն — այդ բոլորը ոչինչ է կամ գրեթէ ոչինչ՝ աշխատաւոր դասակարգերի վերջնական ազատագրութեան համար“... Այսպէս են յայտարարում նոր հոսանքի մոլեռանդ առաքեալները։

Այդտեղ ևս նրանք շարաչար մեղանչում են։ Ճիշտ է, անշուշտ, որ „բանւորական ռէֆորմները“ որքան էլ նրանք դրուած լինեն լայն, մարդասիրական հիմքերի վրայ, չեն կարող այնուամենայնիւ հիմնականապէս փոփոխել ժամանակակից հասարակութեան էութիւնը, որ ամուր խարսխուած է կապիտալիստական մասնաւոր սեփականութեան արտատուոր սկզբունքի վրայ։ Նրանք չեն կարող ազատագրել աշխատանքը, չեն կարող լուծել դասակարգերի անհաւասարութիւնը։ Կապիտալի շահագործումներն ու աշխատաւոր զանգուածների թշուառութիւնը կը շարունակուին, իբրև մի տխուր, ճակատագրական իրողութիւն և նրանք վերջ կ՚առնեն միայն այն ժամանակ, երբ ինքը պրոլետարիատը իր ձեռքը կ՚առնէ քաղաքական ղեկը, երբ նրա ձեռքով կը յեղաշրջուի սեփականութեան հաստատութիւնը, երբ արդիւնաբերութեան բոլոր գործիքներն ու միջոցները—հող ու հանքեր, գործարաններ ու մեքենաներ— կը դրուին ամբողջ հասարակութեան, ամբողջ աշխատաւոր համայնքի տրամադրութեան տակ, իբրև կոլլեկտիւ հասարակական սեփականութիւն (*collectivisme*), կամ, ուրիշ խօսքով, երբ իւրաքանչիւր մի աշխատող անհատ բացարձակ տէրը կը լինի իր աշխատանքի բովանդակ արդիւնքի։

Ռէֆորմները ներկայ կարգերում չեն կարող

*) Տես „Դրօշակ“ № 11—12:

digitised by A.R.A.R.@

ընչքել հարստի ու աղքատի երեւոյթը—այդ այդպէս է։ Սակայն նրանք կարող են աստիճանաբար թեթեւացնել, ամոքել թշուառութիւնը, կարող են մի յայտնի չափով բարձրացնել հարստահարուած դասակարգերի նիւթական, մտաւոր ու հոգեկան վիճակը, կարող են, բացի դրանից, հարթել հետզհետէ աշխատաւորական կռւի ճանապարհը, ստեղծել միշտ աւելի նպաստաւոր պայմաններ այդ կռւի կազմակերպման ու նրա վերջնական յաղթանակի համար։

Եւ սոցիալիստ կուսակցութիւնների քաղաքական, պարլամենտական գործունէութիւնը իրօք ծառայում է այդ նպատակին. համոզուած՝ որ ազատութեան ու եղբայրութեան իդէալը պէտք է իրագործւի աստիճանաբար, հասարակութեան շարունակական բարեշրջումով ու վերջին վճռական պատերազմով՝ նրանք, այդ կուսակցութիւնները ձգտում են ստեղծել կայաններ, էտապներ դէպի անդրագոյն իդէալ-նպատակը։ Րէֆօրմները այդ—կայաններն են։

Ճիշտ է, պետական կազմակերպութեան նոյնիսկ նորագոյն ռամկավարական ձեւերը չեն արգելում դասակարգերի սուր բաղխումները, և կապիտալիզմը՝ վարձու աշխատանքի ու „յաւելեալ արժէքի", շահագործման ու ստրկացման իր սիստեմով՝ շեշտւում է անգամ աշխարհիս ամենառամկավար երկրներում — Հիւսիսային Ամերիկայում, Շուէյցարիայում, Ֆրանսիայում—սակայն ո՞վ չը գիտէ, որ սոյնուամենայնիւ Շուէյցարիայի, Միացեալ Նահանգների կամ Ֆրանսիայի պետական ձեւերը համեմատաբար լաւագոյնն են, մէկուզ աշխատաւոր լայն զանգուածների շահի տեսակէտից։ Այնտեղ, ուր այդ զանգուածները, տիրող ազատ կարգերի շնորհիւ, հնարաւորութիւն ունին ընդարձակօրէն մասնակցելու երկրի քաղաքական ու սոցիալական ղեկավարութեան մէջ, ուր ժողովուրդը, թէ իր ընտրեալ մարմիններով և թէ ուղղակի, զանգուածային միջամտութեամբ (ժողովրդական նախաձեռնութիւն, ռէֆէրենդում Շուէյցարիայում) կարող է բազմաթիւ հարցերի նկատմամբ իր սեփական կնիքը դնել օրէնսդրութեան վրայ,—այնտեղ, բնականաբար, „սոցիալական երջանկութիւնը" գոյութիւն ունի համեմատաբար մեծ չափերով, կամ թէ ասենք՝ „սոցիալական (աշխատաւորական) թշուառութիւնը" գոյութիւն ունի նուազ չափով. այդ երկրներում նաև տեսնում ենք իրագործուած նպաստաւորագոյն պայմանները սոցիալիստական գաղափարների ազատ, անկաշկանդ պրօպագանդի համար։ Բոլոր պետական սիստեմների մէջ հանրապետութիւնը ամենից գերադասելին է, քանի որ այդ ձեւի տակ ժողովրդական գերիշխանութեան սկզբունքը իրականանում է իր մեծագոյն ծաւալով. և որքան էլ բարձր ու պատկառելի կանգնած լինի անգլիական սահմանադրութիւնը ժամանակակից աշխարհում,—նրանից աւելի բարձր է ամերիկական, ֆրանսիական և մանաւանդ շուէյցարական հանրապետութիւնը։ Զուր չէ, որ սոցիալիզմը միապետական-սահմանադրական երկրներում իր նուազագոյն ծրագրի հիմնակէտերից մէկն է դարձրել՝ հանրապետական կարգերի պահանջը...

Եւ սակայն, կան այսօր ֆանատիկոսներ սոցիալիստական բանակում, որոնք երբեմնապէս հրապարակ են նետում այս անհեթեթ փրազը.

—„Քաղաքական ձեւերը անտարբեր են, ռամկավարութիւնը սուտ պատրանք է, խաբէութիւն. պրօլետարիատի համար միեւնոյն է՝ լինի Ֆրանսիայում մի Վիլհելմ թէ մի Փալիէր, հանրապետութիւն թէ սահմանադրական միապետութիւն"։

Այդ փրազը հոլովում են և յեղափոխական սինդիկալիստները, որոնք առհասարակ մեծ արհամարհանք են ցոյց տալիս մանաւորապէս դէպի Ֆրանսիայի այժմեան կարգերը։

Ռամկավարութիւնը (démocratie) պատրանք չէ, ինչպէս որ պատրանք չեն եւրօպական լիբերալիզմի (ազատական հոսանքի) բոլոր միւս պատմական արգասիքները։ Սոցիալիզմը այդ լիբերալիզմի բնական ծնունդն է և նրա հարազատ, տրամաբանական շարունակողը։ Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը, որից և գլխաւորապէս բղխում է արեւմտեան լիբերալիզմը, չը կարողացաւ—ժամանակի, պայմանների անհասութեան պատճառով—իրագործել իր ազդարարած հաւասարութեան ու եղբայրութեան սկզբունքները. նա կանգնեց կէս ճանապարհին, նա տուեց ազնուական տարրերից խլած առանձնաշնորհումները մի նոր տարրի՝ բուրժուազիայի կամ փողատէր դասակարգի ձեռքը և դրանով յարատեւեց կեղեքումը, դասակարգային անհաւասարութիւնն ու կռիւները։ Ծնունդ առաւ նոյն լիբերալիզմի հնոցից սոցիալիստական վարդապետութիւնը, որ նպաստաւորուելով արդիւնաբերական զարգացման համաշխարհային ընթացքից, շարունակեց իր ծնողի սկսած գործը և այսօր յաղթականօրէն տանում է այն՝ դէպի իր ճակատագրական վախճանը։ Ահա թէ ինչու. լինելով հանդերձ ջերմ, մոլեռանդ սոցիալիստներ, մենք չենք կարող արհամարհել այն փառահեղ ու պատմական հոսանքը, որ տուել է—թէկուզ բուրժուազական ռամկավարութեան դրօշակի տակ—այնքան պանծալի նուաճումներ, ինչպէս ընդհանուր ձայնատուութիւն (suffrage universel), ազգային ներկայացուցչութիւն, խօսքի, մամուլի ազատութիւն ևայլն։

Ինքը յեղափոխական սինդիկալիզմը նոյնպէս այդ նուաճումների ծնունդն է։ Շնորհիւ այն քաղաքական ազատութիւնների, որոնք գոյութիւն ունին Մեծ Յեղափոխութեան հայրենիքում,—այսօր ամենածայրայեղ գաղափարները քարոզւում են այնտեղ ազատ, անկաշկանդ և աշխարհի ամենահոյակապ բանւորական մարմիններից մինը, Աշխատանքի Ընդհանուր Դաշնակցութիւնը (Confédération Générale du Travail), իր կէս անիշխանական, կէս սինդիկալիստ-յեղափոխական կողմով՝ բազմած է Պարիզում, իբրև մի տեսակ աշխատաւորական պետութիւն՝ բուրժուական պետութեան ծոցում...

Ռամկավարութիւնը, ուրեմն, չի կարելի ժխտել, արհամարհել. ռամկավարական հաստատութիւնները պէտք է միայն աստիճանաբար կատարելագործել՝ թէ ներկայի և թէ ապագայի համար։ Սոցիալիզմի յաղթանակը կը լինի ոչ այլ ինչ՝ բայց եթէ ռամկավարութեան գերագոյն ձեւի իրականացումը։

Աշխատաւոր դասակարգի համար բնաւ անտարբեր մի իրողութիւն չէ, երբ, օրինակ, այլեւայլ քաղաքակիրթ երկրների մէջ կատարւում է պետութեան ու եկեղեցու զատման պրօցէսը, երբ դրանով աշխարհիկ ոգին յաղթանակում է կղերականի դէմ, և նոր սերունդների կրթութեան ու դաստիարակութեան գործը ազատւում է միջնադարեան մութ, բռնաւոր ու դօգմայապաշտ ուժերի խնամակալութիւնից։

Անտարբեր մի իրողութիւն չէ նոյն աշխատաւոր դասակարգի համար, երբ կրճատւում են զինուորական ծառայութիւնը և ազատում նրա զաւակներին երկար տարիների բթացուցիչ մարզանքներից, զօրանոցների մէջ, — մարզանքներ, որոնք որքան աւելի են տեւում, այնքան աւելի են արմատացնում զինուորների մէջ աւտօմատիզմը, մեքենայական, կոյր դիսցիպլինը, հլու ստրկամիտ երկրպագութիւնը բուրժուազական աստուածների առաջ... Իսկ թէ որքան տուժում է գիւղացու, աշխատաւորի տնտեսութիւնը գործօն ուժերի այդ երկարատեւ բացակայութիւնից—այդ էլ պարզ է իւրաքանչիւրին։ Երբ զինուորական ծառայութիւնը աստիճանաբար կրճատուելով, կը յանգի իր նուազագոյն աստիճանին, երբ կ'իրագործւի ռամկավարութեան հիմնական պօստուլատներից մինը և բոլոր քաղաքակիրթ երկրներում կայուն մշտական բանակները կը փոխարինւին ժողովրդական ինքնապաշտպան միլիցիաներով (նման շուէյցարական սիստէմին)—դա անտարակոյս, զգալի թեթեւութիւն կը բերի աշխատաւոր ու տառապող ընդհանրութեանը, կը պակասեցնէ միլիտարիզմի անողոք հարստահարումները և կը դիւրացնէ մասսաների կազմակերպման ու պայքարի գործը։

Անտարբեր չեն կարող լինել հարստահարուած խաւերի համար և այն մի շարք րէֆօրմները, որոնք ձեւակերպւում են տնտեսական հողի վրայ. հարկային սիստէմի բարեշրջում, եկամտային տուրք, պրօգրէսիվ-եկամտային տուրք ևայլն։ Հարկ չը կայ շեշտելու ահագին կարեւորութիւնը այն ամբողջ օրէնսդրութեան, որ կրում է „աշխատաւորական" անունը և որի նպատակն է բառ կարելւոյն

digitised by A.R.A.R.@

սահմանափակել կապիտալի շահագործման պատուհասները, կրճատել բանւորական աշխատաժամը, բարձրացնել օրավարձը, ապահովել ծերունիներին, կանանց ու երեխաներին, բոլոր թոյլերին, գոյութեան կռւի բոլոր զոհերին, ստեղծել մարդավայել կեանք պրօլետարիատի ու հարստահարւած գիւղացիութեան համար։

Այդ բոլոր ռէֆօրմներն իրագործելու համար անհրաժեշտ է, անշուշտ, բուն աշխատաւորութեան մասսայի ու յարատև կազմակերպումն ու պայքարը յաճախ զուտ տնտեսական հողի վրայ, բայց նոյնքան անհրաժեշտ է և նրա ներկայացուցիչների—սօցիալիստական կուսակցութիւնների—քաղաքական կռիւը, կամ ուրիշ խօսքով՝ պարլամենտարիզմը, որ բացասում են նոր, սինդիկալիստները։ Այդ հողի վրայ աշխատաւորների ներկայացուցիչները յաճախ համերաշխութեան ձեռք են մեկնում բուրժուազիայի ձախակողմեան, առաւելապէս դեմօկրատ տարրերին և ընդհանուր միացած կռւով չէզոքացնում են ռէակցիայի հակադարձ ուժերը... Արդէն նախորդ յօդւածների մէջ մենք ցոյց ենք տւել, թէ որքան անմիտ ու վտանգաւոր մի խաղ կը լինէր պրօլետարիատի, աշխատաւորութեան համար՝ փակւել մի անհաշտ, կղզիացած դիմադրութեան մէջ, անջատւել խոշոր սօցիալական միջավայրից և կռիւը, որ մի միջոց է դէպի իդէալը—դարձնել միակ ու գերագոյն նպատակ...

Աշխատաւոր ընդհանրութեան համար ծանրակշիռ կարևորութիւն ունի և այն քաղաքական կռիւը, որ նա ինքն է մղում, ուղղակի և զանգւածօրէն՝ պարլամենտական, ընտրողական պայքարների միջոցին։ Սինդիկալիզմը արհամարհանքով է խօսում ընտրական քւէների մասին և նրա մոլեռանդ փաստաբաններից մինը, Գիւստաւ Էրվէ, Շտուտգարտի միջազգային սօցիալիստական կօնգրէսի մէջ հանդիսաւոր նախատինք էր շպրտում գերմանական սօցիալ-դեմօկրատիայի դէմ, որ նա անւանում էր լոկ „քւէների մի շտեմարան", „մանդատուքքերի մի ահագին գրամարկղ"։ Ճշմարտութիւն կայ, անշուշտ, սինդիկալիստական քննադատութեան մէջ, երբ նա հանրային ուշադրութեան է մատնում այն քաղաքական անշարժութիւնը, որին վաղուց ի վեր մատնւած է Գերմանիայի լայնատարած սօցիալ-դեմօկրատ կուսակցութիւնը և այդ հանգամանքը առանձնապէս չեշտւեց վերջին հանդիսաւոր, պատմական վայրկեանում, երբ Վիլհէլմ II-ի ազդարկող վրիպումների շնորհիւ երկիրը բաւականաչափ յուզւել էր և հարց էր ծագել՝ վերաքննելու սահմանադրութիւնը, հաստատելու իսկական ժողովրդական գերիշխանութիւն։

Սակայն չը պէտք չափազանցնել յարձակողական անենգը և ուրանալ թէ, քանակի այն հզօր ուժը, որ ունի գերմանական սօցիալիզմը։ Երեք ու կէս միլիօն ընտրող, գիտակից քաղաքացիներ, որոնք կանգնած են այդ երկրում սօցիալիստական դրօշակի տակ—բնաւ չեն ներկայացնում արհամարհելի մի քանակութիւն։ Միշտ աւելի և աւելի աճելով իր թւով ու որակով, գաղափարական կուռ, անսասան կարգապահութեամբ՝ այդ մեծ բանակը, որի նմանը չունի Գերմանիայի ոչ մի ուրիշ կուսակցութիւն—մի ահեղ ուժ է կառավարութիւնների և բոլոր իշխող դասակարգերի համար, մի յարաճուն սպառնալիք, չը նայած յեղափոխական իր խառնւածքի թուլութեան ու իր շարժման դանդաղկոտութեան։

Ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը և ընտրական պայքարները, որոնց վրայ այնքան բարձրից են նայում սինդիկալիզմի մոլեռանդները,—մի հսկայական մարզարան են աշխատաւոր դասակարգերի ու սօցիալիզմի համար։ Յանցանք կը լինէր, եթէ նրանք չ՚օգտւէին ռամկավարութեան այն սքանչելի նւաճումից, որի անունն է ժողովրդական ընդհանուր ձայնատւութիւն և որ ներկայացնում է կռւի, մրցութեան մի գերազանց հող։ Եւ սօցիալիստական կուսակցութիւնները բոլոր երկրներում ձգտում են շահագործել ըստ կարելւոյն լայն չափերով պրօպագանդի այդ մանաւանդ մեծ գործիքը, որի շնորհիւ նրանք աջողում են շարժել, հաւաքել սօցիալիզմի դրօշակի տակ ոչ միայն գործաւորական պրօլետարիատին, այլ և յաճախ ազգաբնակութեան ուրիշ խաւեր—արհեստաւորութիւն, մանր վաճառականութիւն, մանր գիւղացիութիւն, մտաւորականութիւն—որոնք բոլորն էլ այս կամ այն ձևով տառապում են կապիտալիզմի անիրաւ կարգերի հետևանքներից։ Սօցիալիզմը ձգտում է կատարելագործել դեմօկրատիզմի պարգևած գործիքը—ընդհանուր ընտրողական իրաւունքը, ձգտում է դարձնել այն իրօք ընդհանուր, տարածւած մարդկութեան երկու սեռի վրայ, հիմնւած առողջ դատողութեան ու արդարութեան սկզբունքի վրայ։ Այդ մտքով է, որ ներկայումս սօցիալիստական կուսակցութիւնները ամենուրեք ընդունել են իբրև նշանաբան՝ համեմատական ներկայացուցչութեան սկզբունքը (Représentation proportionelle), որի կիրառութեամբ իւրաքանչիւր մի քաղաքական կուսակցութիւն այնքան աւելի ներկայացուցիչներ պիտի ունենայ պարլամենտում, որքան աւելի համախոհներ ունի երկրի մէջ. կուսակցութիւնները, հետևաբար, պիտի հանդէս գան ազգային պատգամաւորական ժողովներում իրենց իսկական կերպարանքով, իրենց անխարդախ թւական ուժով. պարլամենտները պիտի ներկայացնեն երկրի ճշմարիտ պատկերը, կուսակցական ուժերի ու նրանց փոխադարձ յարաբերութիւնների ջինջ հայելին—և այն ժամանակ սօցիալիզմը քաղաքակիրթ աշխարհի պարլամենտներում՝ պիտի եռապատկէ ու քառապատկէ իր ընտրեալների քանակը, այն ժամանակ գերմանական սօցիալ-դեմօկրատիան, ի տեղի 43 պատգամաւորի՝ պիտի ունենայ—իր 3.500,000 ընտրող ձայների համապատասխան—մօտ երրորդ մասը Ռայխստագի ամբողջ պատգամաւորութեան։

Եւ սօցիալիզմը օգտւում է ընդհանուր ձայնատւութեան սկզբունքից ոչ միայն պարլամենտների, բարձրագոյն օրէնսդիր ժողովների համար, այլ և այն բոլոր հաստատութիւնների, որոնց մէջ նա ուզում է բոյն դնել, իր քաղաքակրթիչ ու ազատարար գործունէութիւնը մղելու համար։ Սօցիալիզմը ձգտում է, օրինակ, նւաճել քաղաքային խորհրդարանները (Conseils municipaux) և այդ նպատակով եռանդուն մասնակցութիւն են ցոյց տալիս ամեն անգամ քաղաքապետական ընտրութիւնների մէջ. տասնեակ տարիների յամառ պայքարի շնորհիւ, այսօր Ֆրանսիայում մի շարք քաղաքներ սօցիալիզմի գիրկն են անցել. սօցիալիստ են նրանց խորհրդարանների ճնշող մեծամասնութիւնները, որոնք յատուկ օրէնքներ են մշակում քաղաքների ներքին բարեկարգութեան համար, սօցիալիստ են և քաղաքապետները, որոնք կոչւած են ի կատար ածելու այդ օրէնքները, վերահսկելու այդ բարեկարգութեան ու հանրային խաղաղութեան վրայ։

Այդ համատարած պրօպագանդը և այդ յամառ ու կորովի արշաւանքը դէպի բուրժուական հասարակութեան ամրակուռ բերդերը—դա մի փաստ է, որի ահագին կարևորութիւնը անհնարին է ժխտել լուրջ, բանաւոր պատճառաբանութեամբ։ Այդ արշաւանքով, ընտրողական իրաւունքի այդ բուռն ու սիստեմատիկ շահագործումով՝ սօցիալիզմը, ինչպէս մասամբ չեշտեցինք նախորդ էջերում, հետամտում է երկու նպատակի. նա որոշ չափով գոհացում է տալիս բազմատանջ աշխատաւորութեան պահանջներին՝ արդէն ներկայում։ Նա կռում է միաժամանակ իր լեգէոնները՝ հանդէպ ապագայի. նա հետզհետէ ստւարացնում է իր բանակը, կազմակերպում է ու դաստիարակում իր ջինջ ու վեհ իդէալի դպրոցի մէջ և անպարտելի շարքերով տանում է նրան դէպի գալոց մեծ պատերազմը—ամենամեծ ու ամենավեհ ճակատամարտը, որի նմանը աշխարհը չի տեսել և որի մէջ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը, գոյութեան դարաւոր մենամարտի այդ գզգզւած, արիւնշաղախ զոհը, պիտի կորցնէ վերջապէս իր մարմնի, խղճի ու մտքի վրայ ծանրացած բոլոր շղթաները...

---

digitised by A.R.A.R.@

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԴԵՐ

ՄԱՀ ԿԱՄ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

Համատարած ռէակցիան օրէցօր աւելի ու աւելի ուժեղանում է։

Բռնակալական սանձարձակութիւնը այլեւս ոչ մի չափ ու սահման չէ ճանաչում։

Բիւրոկրատիան չը տեսնուած համարձակութեամբ շարունակում է սարսափների քաղաքականութիւնը։

Ամբողջ երկիրը բաժանած ունենալով առանձին սատրապութիւնների՝ զինուորական գեներալ նահանգապետութիւնների, նա ահաբեկել է ազգաբնակութիւնը բանտերով, աքսորով ու կախաղաններով։

Նա իր հովանաւորութեան տակ է վերցրել բոլոր մութ ուժերի, որոնք սեւ ագռաւների նման կռանչում են աջ ու ձախ՝

— Արի՜ւն... աւերածութիւն...

Եւ տնքում է ողջ Ռուսաստանը ցարիզմի ծանր լծի տակ։

Բայց ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ այդ լուծը ամենից աւելի դաժանօրէն սեղմում է ծայրագաւառները։

Ֆինլանդիա, Լեհաստան ու Կովկաս նորից դարձել են քաւութեան նոխազներ, որոնց գլխին հրէշաւոր դաւեր են ծրագրւում ու նիզակներ ճօճւում։

Եւ համապետական այդ գժոխային պայմաններում, ընդհանուր ծայրագաւառային այդ անզուսպ հալածանքների մթնոլորտում նորից գլուխ է բարձրացրել հայակեր, հայահալած քաղաքականութիւնը իր բոլոր արտայայտութիւններով։

Ամենահեռաւոր գաւառներից սկսած, մինչեւ Կովկասի մայրաքաղաք Թիֆլիսը, լի են բանտերը հազարաւոր անմեղ զոհերով, դառն արցունք են քամում անթիւ ընտանիքներ, իրենց կերակրող ձեռքերից զրկուած։ Լալ ու մաշ են լինում հարիւրաւորները հեռու՜, ցրտաշունչ աքսորավայրերում՝ Արխանգելսկից մինչեւ Վեատկա-Սիբիր։

Նոյն իսկ այս վերջին օրերին, երբ Կովկասի բոլոր ծայրերից հլու հպատակութեան ձայներ են հնչում ընդդէմ Պուրիշկեւիչեան զրպարտութիւնների, բռնակալ ցարիզմի գործակալները չը տեսնուած ցինիզմով շարունակում են իրենց գործը, աւելի մեծ թափով։

Միայն երկու շաբաթուայ ընթացքում քանի՜ հայ գրողների, ուսուցիչների ու աշակերտների, բժիշկների, փաստաբանների եւ խեղճ ու կրակ աշխատաւորների լցրին Մետեխի մութ-մռայլ խորշերը եւ դեռ քանի՜սին նոյն վիճակն է սպառնում։ Բայց այդ դեռ բոլորը չէ։ Կառավարութիւնը ձգտում է կաշկանդել հայի ազգային կուլտուրական բոլոր գործօնները։

Նորից սեւ ամպեր են կուտակւում հայ գպրոցների գլխին։

Նորից սատրապներ յափշտակիչ հայեացք են ուղղել դէպի Հայոց եկեղ. դպրոցական կալուածքները։

Իսկ հայ լեզուն ու գրականութիւնը կաշկանդելու, կաթողիկոսական իրաւունքները սահմանափակելու հոգսը վաղուց գբաղեցնում է ցարի մինիստրներին։

Եւ որպէսզի այդ բոլոր հեռաւոր ու մօտաւոր ծրագիրները հեշտութեամբ իրականացնել կարողանան — ահա նրանք փորձեր են անում ոչնչացնելու, ջախջախելու այն խանգարիչ ուժը, որ հայ աշխատաւոր ժողովրդի ծոցից ծնուած, միշտ էլ պաշտպան է եղել նրա իրաւունքներին ու շահերին։

Այն ուժը, որ իր կուրծքը դէմ աւեց Պլեվէի, Գոլիցինի ռէժիմին եւ կարողացաւ յետ խլել հայ դպրոցներն ու կալուածները, որ բիւրոկրատիայի հրէշաւոր պրովոկացիայի շնորհիւ բռնկուած հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանակ կարողացաւ պաշտպանել ժողովրդի կեանքը, գոյքն ու պատիւը, որ ամեն տեղ հրապարակ է գալիս հալածուածներին, հարստահարուածներին փրկութեան Գողգոթան բարձրացնելու — այդ ուժը ցանկացաւ ոչնչացնել...

Ոչնչացնե՜լ Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը, բայց միթէ հնարաւոր է դա։

Միթէ հալածանքներից ընկճուել կարող է այն կազմակերպութիւնը, որ մօտ երկու տասնեակ տարիներ անցել է արեան, բանտերի, կախաղանների ճանապարհով առանց մի րոպէ խոնարհելու իր դրօշակը, որ հերոսական քայլերով դիմագրաւել է բռնակալութեան հարուածները՝ առանց մի յուսահատութեան ճիչ արձակելու։

Ո՛չ։ Դա անկարելի է։ Դա ցնորք է։

Ինչպէս որ համատարած ռէակցիան անկարող է լինելու ոչնչացնել Ռուսաստանի աշխատաւորութեան յառաջնուն ըմբոստացումը, ինչպէս որ բռնակալութեան սոսկալի հարուածները միայն աւելի զտելու եւ անխզելիօրէն շաղկապելու են նրա յեղափոխական տարրերը, ճիշտ այդպէս էլ հակահայկական բոլոր հալածանքները աւելի շեշտելու են Հ. Յ. Դաշնակցութեան անհրաժեշտութիւնը իբրեւ փրկութեան մի փարոսի։

Որքան սաստկանան հարուածները վերեւից, նոյնքան ամրանալու է ընդդիմադիր ույժը ներքեւից։

Եւ ինչպէս միշտ, նոյնպէս այս ծանր օրերին, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը կը ծածանէ իր նուիրական դրօշակը, նրա շուրջը հրաւիրելով ժողովրդական լաւագոյն ուժերն։

Եւ այդ ուժերը անձնազոհ շարքերով կը շարունակեն յեղափոխական կարմիր պայքարը յանուն ազատութեան ու հաւասարութեան, միշտ բարձր հնչեցնելով նրա նշանաբանը։

> Թող կորչի՛ բռնակալութիւնը
> Կեցցէ՛ ազատութիւնը
> Կորչի՛ շահագործումն ու ճնշումը
> Կեցցէ՛ հաւասարութիւնը
> Կեցցէ՛ Հայ Յեղ. Դաշնակցութիւնը։

Հ. Յ. Դ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

Ը ն կ ե ր ն ե ր,

Ցանկանալով մի ընդհանուր վիճակագրութիւն կազմել ժամանակակից բռնակալութեան զոհերի մասին, արանով խնդրում ենք հաղորդել հետեւեալ տեղեկութիւնները.

1) Վերջին երկու տարիներում (1907—1908 թ.) ձեր շրջանի դաշնակցական ընկերներից քա՞նիսն են բանտարկւել եւ որքան ժամանակով։

2) Քա՞նիսն են աքսորւել եւ որքան ժամանակով։

3) Այժմ քա՞նիսն են մնում դեռ բանտարկուած կամ աքսորական։

Այդ տեղեկութիւնները ուղարկեցէք ծրնեվ՝ „Դրօշակի" հասցէով։

Հ. Յ. Դ. ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՕ

ՄԱՐՄԻՆՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐՆԵՐՈՒՆ

«Դրօշակ», պաշտօնական թղթեր, մեծադիր պատկերներ եւ բաց-նամակներ ստանալու համար պէտք է դիմել «Դրօշակի» խմբագրութեան։

Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Նուաստակազմի Կեդր. կոմիտէն ստացած է՝

Յունուարի 1-ից յուլիսի 1 1908. — Սրս.-ի բանւոր միութիւն 68 ռուբլի 90 կոպ, Ռոս. ատս. բանւ. միութիւն 20, Արշալոյս խ. անդամ Պ.տր. 10, Կօշկ. արհ. միութիւն 11. 78 Դերձակուհիների արհ. միութիւն 100. 50, Դերձակ խ. 9, Ռոս. ատս. բանւ. միութիւն 10, Կաշեգործ. արհ. միութիւն 7. 93, Դերձակ խ. 10, Գարպ. բանւ. միութիւն 7, Ռոս. ատսել. բանւ. միութիւն 10 ռուբ., Մ. Կիրակ-ից նուէր 90 կ., Սիս. բանւ. միութիւն 68. 58 ռ., Փարոս խ. 13. 20, Մանթ-ի թիթեղի բաժանմունքից 5. 75, Ռուս. ընկ. ատս. բանւ. միութիւն 33, Կաշեգ. բանւ. միութիւն 6. 93, Դերձակ խ. 9, Վարազդատ խմբի ապառիկներից 6, եւս նոյն խ. 6, Դերձակ խ. 7, Ռուս. ընկ. ատս. բանւ. միութիւն 33 ռ.: Գումար 454 ռուբլի 47 կոպէկ:

ՋՐԱՇԷՆԻ ԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից յուլիս. — Բանւ. խմբերի վարչութիւնից 187 ռուբլի 82 կոպէկ.: Նուիրատուներն են՝ Կոյմանի ատելից 15 ռուբլի 83 կոպ., Ֆորտ-սամբ. 9 60, Սամարի 13. 66, Վարդանովի 18. 37, Օհանէսովի 21. 61, Կոյմանի ատելից եւս 6. 10, Ֆորտ սամբ.-ի 7. 90, Վարդանովի 3. 85, Օվանէսովի 7. 28, Պանասի 3ռ. 35,

digitised by A.R.A.R.@

եւս 35. 92, Ծամարի 12. 35, Սարդ խումբ 72, Բաքու. խորհ. վարչութիւնից 35. 94 ռուբլի. նուիրատուներն են՝ Ձորժ-ստամբ. արտ. 8. 50, Սեվերնի 16. 54, Կոչմանի 2. 50, Ռօս.-ի բանւորներ 3. 58, Օվանէսօվի արտելից 4. 82 ռ.: Գումար 395 ռուբլի 76 կոպ.:

ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԻ ՄԱՐՄԻՆ յունուարից յուլիս. — Հացագործից տարեվճար 25 ռուբլի, Եղբ. Բոմպիացի 1907-ի մնացորդը 14, եւս 1908 եռամսեակ 18, Եղբ. Ք.-ից 4 ամսական 40, Յրանից նուէր 15 ռ.: Գումար 112 ռուբլի:

ԴԱՇՏԻ ԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից յուլիս.—Ջարմայր 40 ռուբլի, Վազգէն 9: Գումար 49 ռուբլի:

ԿԼՕՐԻԿԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից յուլիս. — Խեցն 6 ամս. 48 ռուբլի, Յոյս խ. 1907-ի տարեվճար 23. 50, Արթուն խ. 17. 50, Փիր-Չավուշ խ. 15. 50, Արթուն խ. 16, եւս 17, Փիր-չավուշ խ. 17. 50, Հայկ 12, Կայծակ 3. Բրինձ 18, Սէր 12, Փայլակ 6, Փիր չավուշ խ. 9 ռ.: Գումար 214 ռուբլի:

ԿԱՑՈՒԻ ԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից օգոստոս. — Ա.-ից 1 եռամսեայ 45 ռուբլի, Արեւ խ. 80, Սեւոր-Աղբիւր խ. 20, Զէյթուն 23. 60, Գեսափի ընկերներից 44. 40, Նեմրութ խ. 40, Առիւծ խ. 42, Գիսակ խ. 53, Սեւոր-Աղբիւր խ. III տասնեակ 14. 50, Մոսկան խ. 31. 50, Կարմիր խաչից 100, Օսա-ից եռամսեայ վճար 45, Վանիրին խ. 9, Երեկոյթից 20, Օսա-ից եռամսեայ վճար 45, Կարմիր խաչից եւս 150, Մոսկան խ. 6, եւս 8, եւս 8. 50 ռ.: Գումար 785 ռուբլի 50 կոպէկ:

ԾԱՂԿԱՁՈՐԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից յուլիս —Ա.եւ-ից զանազան անձերից 45 ռ., Հրէից նուէր 15, Հերոսական խ. 5, եւս 5: Գումար 100 ռուբլի:

ՁՈՐԱՓՈՐԻ ԵՆԹԱԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից յուլիս. — Հետեւեալ խմբերից՝ Լոյս 4 ռուբլի, եւս 8, Զին. մնացորդը 14. 83, Սեւոր-փաշա 36, Դաւիթ-Բէգ 3. 50, Լոյս 5. 50, Մասիս 7. 25, Մայր 10, Սեւոր-փաշա 9, եւս 9, Լոյս 17. 50 ռ.: Գումար 124 ռուբլի 58 կոպէկ:

ԿԵՆՏՐ. ԿՈՄԻՏԷՆ յունուարից յուլիս. — Զրախի իշխան խ. 56. 55 ռուբլի, եւս 11, Բանւոր. 1905-ի եկամտային տուրքից Ս.Կ.-ից 250, Բարեկամից նուէր 25, Սիրողից 15, Յոյս 20, Բագրատունի 100, Հայի 200, Արամս 25, Բաբկիկ 25, Աւքանեան 15, Արտաշ 20, Խուդ 30, № 1 գրասենեակից 50, Հայից 40, ԱՆՏԱՌԻ Տարօն խ. 10. 68 ռուբլի:

ԻՆՊԱՍՏ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔ. ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐԻ

Ընկ. Ազ-ի միջոցով 8 ռուբլի. նուիրատուներն են՝ Վարդ. Մուր. 1 ռ., Յ. Խաչ. 50 կ., Խաչ. Գալէմ. 50 կ., Ս. Մկրտ. 5 ռ., Պետր Դալվ 1 ռ.:

Ապառանի ընկերների միջոցով Նոր Գ.-ից 15 ռուբլի. նուիրատուներն են՝ Ե. Գ. 1. 5 ռ., Մ. Եր., Գ. Մ., Գ. Ն., Յ. Օհ., Ե. Եղ., Ա. Զ., Ս. Եղ., Ա. Եղ., Մ. Եղ, Մ. Գ., Մ. Կ., Մ. Եր. 1-ական ռ., Գ. Եր. 50 կ., Յ. Յ. 20 կ., Գ. Շիշ 20 կ., Ա. Եր. 20 կ., Մ. Ն. 50 կ., Գ. Ս. 35 կ.:

Կյորիկի ընկերների միջոցով 15 ռուբլի 25 կոպ. նուիրատուներն են՝ Երկու խմբ. Փիր-չավուշ 9. 50 ռ., Ասօս 1, Խ. Մ. 1 ռ., Վահագ 50 կ., Աղաչան 25 կ., Լուսեղէն 25 կ., Ոսկանի 50 կ., Հուր 40 կ., Երկաթ 50 կ., Կրակ 25 կ., Նոր-ն 30 կ., Կացիցին 30 կ., Կոմիս 50 կոպ.:

Ծաղկաձորից Տ. Սեւեանի միջոցով 7 ռուբլի. նուիրատուներն են՝ Յովհաննէս 1 ռ., Գէորգ, Միքայէլ, Գրիգոր, Իվան, Կուժկով, Պետր, Պետր, Միրզ, Խ., Զավոր 50-ական կ., Յունիյու 30 կ., Ոնն 20 կ., Գրի 40 կ.:

Կեդրոնական VI Կոմիտէն՝

1908 դեկտեմբերին ԽԱՌՆ Քաղաքի հետեւեալ նուիրատուներից. — Թէրզին 300 ռուբլի, Պողոս 237, Մոխիր 200, Կապլան, Առաքել, Կարապետ, Աբգար, Զումալ 100-ական, Մինձ-աղան, Խուց, Երիտեան, Սարգիս-աղան 50-ական, Օհաննէսով 30, Մնացական, Դաւիթ, Հայկ, Մեդր, Գ. Գասպ., Թոսուն, Էօժէն, Ռոբերդ, Ռաֆայէլ, Ալէքսանոս 25-ական, Ամիրխան, Բոկաց, Վարդանիկ, Մօսեւն 20-ական, Խրոբս, Վայնեան, Տիկ. Եկանօմ., Հաջի 15-ական, Նազարով, Բաղդասար, Յարութիւն, Իլլուզիոն, Համբարձում, Վայոց-ձոր, Արմենակ, Յ. Գասպ., Տ. Գասպ., Թիրամ, Սահինեան 10-ական, Մելքիսեթ, Կարապետ, Սուքաս, Ոսկով, Զամուրին, Մկրտիչ, Լուսին, Ղամբար, Ամբոխ 5-ական, Միքայէլ, Քացիան, Նասխիբով, Սէրգէյ, Ղազար, Քէչիչեան, Մինայէն, Շաքար Գաբ. 3-ական, Շաքար Կ., Սուրն 2-ական ռուբլի: Գումար 2040 ռուբլի:

Դաւիթէլի Ենթակոմիտէն՝

Հետեւեալ խմբերէ՝ Զարբիր 1908 փետրուար-սեպտ. 181 ղրշ. ոսկ եգիպտ., Անահիտ 1908 մարտ-սեպտ. 450, Կորիւն 1908 մարտ-օգոստ. 545, Ծաղիկ (1907 տարւայ) 55, Էրնիյաս 1908 յունիս-օգոստ. 495, Կորիւն խ. ճամփորդներէ 75, Հարայէն (Հայլէպեանն) Զաւին Հալէպեանի ձեռամբ հանգանակուած 146: Գումար 1947 ղրշ. ոսկ եգիպտ.:

Փարիզի Մարմին՝

Դաւիթից 20 ֆրանկ:

Մրգաստանի կենտր. կոմիտէն՝

ՔԱՐԱԲՈՐԻ ԵՐՋԱՆ 1908 թ.—Հին-քաղաք՝ Տիգրան 25 ռուբլի, Սամսոն 10, Ճիվան, Բով, Որսորդ, Որսորդեանց, Խիղճ, Հէյտար, Մովսէս Բաբայեանց 8-ական, Պետօ 2, Մրրիկ 3, Լաւօ 2, Նիկալայ Մել. Ստեփանեան 2, Գրիգոր 3, Համբարձում Մովսէսեան 3, Համբարձում 2, Գալուստ, Յովհաննէս Ռ., Ղ. Փ., Տիտան, Սիմէոն, Արծաթէր Ոմն, Սատանայ 1-ական, Կոչկակար 50 կ., Յովհաննէս Դավր. 2 ռ., Մարտիրոս 1, Իշխան 1. 50, Ալեքսան Փանովիչ 1. 50, Լեւոն Տ. Պետր. 1, Ղեւոնդ Տ. Մարտ. 1 ռուբլի: Գումար 89 ռուբլի 50 կոպէկ:

Աւարայր՝ Առիւծ 10 ռուբլի, Ճգնաւոր 5, Նրածիլտ, Ատրճանակ, Ըֆէնտի, Զինուոր, Հայրապետ Յովակիմեան, Բուլղան, Գեալօս, Փիլոս, Մարգար Դավթի, Նմխանայ, Յակոբ Հ., Սարգիս Ռ. 5-ական, Մի ոմն 3, Գայծ, Կայծակ, Որսորդ, Բարսեղ, Նրեսփոխ, Խղճուկ, Ռաշիդ, Համբօ 2-ական, Շագօ 3, Արծիւ, Բաբաս, Յարութիւն Ե. 1-ական ռ.: Գումար 103 ռուբլի:

Մուրճ՝ Հմայեկից 60 ռուբլի, Տէր Պօղոս, Նիկողայոս Կար 3-ական, Մելիք, Սուրէն, Հայկանուշ, Ասող, Ռաշպար 2-ական, Սարուխան, Ռաշիդ, Այգեպան, Քրիստափոր 1-ական ռ.: Գումար 80 ռուբլի:

Քարաբերդ՝ Վարպետ Փանոս, Վազգէն, Մի ոմն 2-ական ռուբլի, Ճաշարան 3, Ծառուկ, Մի ոմն 1-ական, Մի ոմն 50 կոպ.: Գումար 11 ռուբ. 50 կոպ.:

Կայարան՝ Երկրագործ, Պետոյեան, Տէրտէր 2-ական ռուբ., Երուսաղէմ, Արծիւ, Խանութպան, Օգնական, Կարմահասակ, Կառապան, Այգեպան, Պարսամ, Ռանչպար, Սրինգ 1-ական ռ.: Գումար 16 ռուբլի:

Մայիս՝ Ծիրունի Աբրահամ, Արեգակ 3-ական ռուբլի, Հայրօ, Ատրճանակ, Կայծակ, Մեխակ, Զարբաշ, Խորէն, Քաջ 1-ական, Հայրիկ 70 կ., Ռոստամ 60 կ., Ծիրունի, Մայիս, Զիւոր, Առակ, Խեղճ 50-ական կոպ.: Գումար 16 ռուբլի 80 կոպ.:

Ընդհանուր գումար 316 ռուբլի 80 կոպէկ:

Ալէքսանդրիոյ Ենթակոմիտէն՝

1908 յունուար 26-էն յուլիսի վերջ.—Հետեւեալներէ՝ Խոզանտաղ 250 ղրշ. ոսկ, Փոթորիկ 492, Արուսեակ 785, Շարժ 188, Խրախոյս քոյրեր 88, Ռազմիկ 237 1|2, Սեւոր փաշա 869, Թռուցիկ 196, Խոչան-Տարի վիճակահանութենէն 47, Փոթորիկի վիճակահանութենէն 5, Նոյնին ձեռամբ հետեւեալներէ՝ Շ. Կամսարական 30, Կ. Զ. կայծակ 25, Կ. Զորլեան 15, Ծ. Պալեօզեան 20, Ոմն 20, Դաւիթ 15, Հրայր 15, Փամպուզճեան եղբ. 15, Փրանգիւլ 15, Նուշ 10, Գաշքէմանեան 5, Կ. Մ. Զ. 5, Արարատ 16, Շմաւոն 5, Թ. Խաչատուրեան 5, Խենթ 5, Սրգ 5, Վիշապ 5, Գ. Քէնտիկեան 10: Գումար 2773. 5|10 ղրշ. ոսկ:

ՀԱՅ ՅԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ ԺԸՆԵՎՈՒՄ

		Ֆր.	ս.
1.	Սօցիալիստի նամակները, ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ.	1	—
2.	Աղջիկներ ընկերներին, ԱՐԱՐԱՏՍԿԻ.	—	30
3.	Ընդհ. կրթութեան թերութիւնները, Դր. Ժ. ՕԼԻՎԻԷ.	—	50

ՄԵԾԱԴԻՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Բաբկէն, Պետօ, Կարօ, Սեւոր-աղբիւր, Քրիստափոր, Վահան, Հրայր, Տալօնի Առիւծը և իր ձագուկները, Վաղարշակ, Թորգոմ, Խան, Կուռուպաշի նահատակները, Կարսի ուժանակի զոհերը, Վազգէնի մարտական խումբը, Բաշէնի և Դէլի-Բաբայի կռւի ֆէդայիները։

ՀԱՏԸ 50 ՍԱՆՏԻՄ։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԸ (խոշոր դիրքով) հատը 1 ֆր.։

Ապսպրանք 5 ֆր.-էն պակաս չի ընդունւիր։

Շուտով լոյս կը տեսնեն նոր 12 մեծադիր պատկերներ։

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Հայ յեղափոխական հերոսների պատկերներով։ Պատրաստ կան 36 տեսակ։

Բաց-նամակները կուղարկւին ամենաքիչը 3 սէրիա (108 հատ) 6 ֆրանկ։

digitised by A.R.A.R.@